Szkoła Przemysłowa w Krakowie. Początki instytucji i historia budowy gmachów

Artykuł powstał na podstawie dokumentacji historycznej, napisanej przez autora z ramienia krakowskiego oddziału Pracowni Konserwacji Zabytków na zlecenie Izby Rzemieślniczej[1]. Bibliografia dotycząca instytucji – Instytutu Technicznego i będącej jego sukcesorką Szkoły Przemysłowej – jest stosunkowo obfita, przy czym większość publikacji ma wartość źródłową[2]. Budynki Szkoły były charakteryzowane w opracowaniach ogólnych, dotyczących architektury młodopolskiej[3] i twórczości autora, Sławomira Odrzywolskiego (1840–1933)[4]; istotne są też prace ujmujące kontekst urbanistyczny: kształtowanie Alei Trzech Wieszczów w ramach Wielkiego Krakowa[5]. Bogate – w nieznacznym tylko stopniu wykorzystane – są materiały archiwalne. Szczególne znaczenie mają akta budowlane, a wśród nich

[1] Krasnowolski B.: „Zespół Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie przy al. Mickiewicza 5, dokumentacja historyczna". T. 1–2. Kraków 1991–1992, mps w archiwum Zarządu Rewaloryzacji Zespołów Zabytkowych Krakowa.

[2] Pietraszek J.: *Rys historyczny szkoły technicznej w Krakowie od r. 1834 do 1852*. „Biblioteka Warszawska" 1852, nr 147, t. 3, s. 166–172; idem: *Dopełnienie rysu historycznego szkoły technicznej w Krakowie*. „Biblioteka Warszawska" 1853, nr 151, t. 3, s. 369–385; Odrzywolski S.: *Rzut oka na rozwój szkolnictwa przemysłowego w Austrii z uwzględnieniem stosunków w Galicji*. Kraków 1885; Rodkiewicz A.: *Historia Instytutu Technicznego w Krakowie*. Kraków 1913; Mianowski H.: *Stulecie najstarszej szkoły zawodowej w Polsce – Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie*. „Ilustrowany Kurier Codzienny" 1931, R. 22, nr 162, z 14 czerwca, s. 3, 4; idem: Rozwój szkolnictwa zawodowego w Polsce a Państwowa Szkoła Przemysłowa (1827–1937). W: *Sprawozdanie z działalności Izby Handlowo-Przemysłowej w Krakowie w r. 1936*. Kraków 1937 (nadbitka); Stark M.: *O najstarszej szkole technicznej w Polsce (b. Instytucie Technicznym, obecnie Państwowej Szkole Przemysłowej)*, Kraków 1938; Gierdziejewski K.: *Instytut Techniczny w Krakowie i jego przemiany w latach 1834–1917*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej" 1956, nr 6; Krzyżanowski K.: „Zarys historii i rodowód Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie". Kraków 1989, mps powielany w zbiorach Biblioteki Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie; idem: „Zarys historii najstarszych szkół wywodzących się z fundacji Szczepana Humberta", mps powielany, wyd. Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Polskich. Kraków 1958; idem: „Zarys historii Zasadniczej Szkoły Zawodowej nr 9 i szkół, z których powstała". Kraków 1984, mps w zbiorach Biblioteki Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie, idem: „Historia Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie z okresu okupacji 1939–1945". Kraków [b.d.w.], mps w zbiorach Biblioteki Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie; idem: „Szczepan Humbert i losy jego fundacji". Kraków 1989, mps w zbiorach Biblioteki Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie.

[3] Dobrowolski T.: *Sztuka Młodej Polski*. Warszawa 1963; idem: *Sztuka Krakowa*. Kraków 1978; Miłobędzki A.: *Zarys dziejów architektury w Polsce*. Warszawa 1988; Olszewski A.K.: *Nowa forma w architekturze polskiej 1900–1925. Teoria i praktyka*. Wrocław 1967; idem: *Przegląd koncepcji stylu narodowego w teorii architektury polskiej przełomu XIX i XX wieku*. „Sztuka i Krytyka" 1956, nr 3–4, s. 347–356; idem: Nurt dekoracyjno-ekspresjonistyczny w architekturze polskiej w latach 1908–1925 (tzw. szkoła krakowska). W: *Ze studiów nad genezą plastyki nowoczesnej w Polsce. Zbiór studiów*. Red. J. Starzyński. Wrocław 1966, s. 71–128; Żychowska M.J.: *Ze studiów nad krakowską architekturą lat 1900–1939*. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" 1985, t. 19, s. 17–24; Purchla J.: *Formowanie się środowiska architektów krakowskich w drugiej połowie XIX wieku*. „Rocznik Krakowski" 1988, t. 54, s. 117–136; idem: Architekci krakowscy na Politechnice Wiedeńskiej w XIX wieku. W: *Architektura XIX i początku XX wieku*. Red. T. Grygiel. Wrocław 1991, s. 9–21; Solewski R.: *Matnia. Środowiska architektoniczne Krakowa i Lwowa na przełomie XIX i XX wieku*. „Rocznik Krakowski" 1998, t. 64, s. 75–102.

[4] Dziekoński J.: *Architekt profesor Sławomir Odrzywolski*. „Przegląd Techniczny" 1907, R. 45, nr 31, s. 381; *Sławomir Odrzywolski, nekrolog*. „Architektura i Budownictwo" 1933, t. 9, s. 129; *Polski Słownik Biograficzny* (dalej cyt. *PSB*): Sławomir Odrzywolski. Hasło oprac. M. Rożek. T. 23. Wrocław–Warszawa–Kraków 1978, s. 567–570; Górska H.: *Działalność architektoniczna Sławomira Odrzywolskiego (1846–1933)*. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" 1982, t. 16, s. 239–246.

[5] Peroś J.: *Wielki Kraków w planach konkursowych*. Kraków 1912 (nadbitka z „Nowej Reformy"); Drexler P.: *Konkursowy projekt regulacji Wielkiego Krakowa*. Lwów 1911; Przeorski T.: Kraków współczesny. W: *Kraków – rozszerzenie granic miasta 1909–1915*. Wyd.

zwłaszcza projekty sygnowane przez Odrzywolskiego w lipcu 1909 roku[6] (ryc. 4–7). Starsza wersja projektu (z 1904 roku) została opublikowana fragmentarycznie w „Przeglądzie Technicznym"[7] (ryc. 1–3). Starań o budowę oraz realizacji nowych gmachów dotyczą sprawozdania, publikowane przez Dyrekcję Szkoły Przemysłowej od roku szkolnego 1888/1899 do wybuchu I wojny światowej[8] oraz akta administracyjne Szkoły z lat 1892–1917[9], wtórne przekształcenia budynków dokumentują pojedyncze tomy akt z okresu międzywojennego i powojennego[10]. Materiały ikonograficzne zostały zebrane przez Pracownię Ikonografii Krakowa Muzeum Narodowego w Krakowie. Większość z nich to serie fotografii, wykonanych przez Antoniego Pawlikowskiego w połowie 1913 roku (zapewne dla Księgi Pamiątkowej, którą Szkoła zamierzała wówczas wydać)[11] i jesienią 1914 roku (gdy budynki zajęło wojsko), przechowywane w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego (ryc. 8, 9). Niektóre fotografie opublikowano w „Tygodniku Ilustrowanym" i „Kalendarzu Krakowskim" Józefa Czecha; zespół w trakcie budowy (bez murowanego ogrodzenia) ukazuje fotografia w „Nowościach Ilustrowanych" z 1912 roku[12].

Zarys historii krakowskiej Szkoły Przemysłowej

Początki Szkoły zawodowej[13] sięgają czasów Wolnego Miasta Krakowa. Spisany w 1827 roku testament Szczepana Humberta (1756–1829)[14], czynnego w Krakowie francuskiego budowniczego (można by rzec, Polaka w pierwszym pokoleniu), który „przekonany, że sztuki i rzemiosła są najdzielniejszą sprężyną pomyślności narodowej, których krainie tej dotąd zbywa"[15], stworzył finansowe i merytoryczne podstawy działalności Instytutu Technicznego. Powołany do życia ostatecznie w 1834 roku, był szkołą zawodową o charakterze głównie przemysłowym, rzemieślniczym i budowlanym[16]. Według ówczesnego statutu, „celem Instytutu Technicznego jest ukształtowanie młodzieży w ten sposób, iżby obrawszy sobie środek do życia bądź przemysłowy, bądź rękodzielniczy, bądź umysłowy praktyczny przy pracy fizycznej, była w możności przyzwoitego utrzymania się i zabezpieczenia przez przeciąg życia losu swego, a tym sposobem stała się sobie i krajowi swemu użyteczną"[17]. Data utworzenia tej pierwszej na ziemiach polskich uczelni technicznej odpowiadała ówczesnym tendencjom szkolnictwa europejskiego: w 1799 roku powstała berlińska akademia budowlana, w 1806 roku szkoła techniczna w Pradze, w 1815 roku szkoła techniczna we Wiedniu, w 1821 roku utworzono berliński Instytut Przemysłowy, w 1825 roku otwarto w Warszawie szkołę przysposabiającą do instytutu politechnicznego, zorganizowanego w 1829 roku, w 1843 roku powstała Akademia Techniczna we Lwowie, z której rozwinęła się tak ważna dla środowiska galicyjskiego Politechnika Lwowska[18]. Pierwszą siedzibą Instytutu Technicznego był gmach zlikwidowanego wraz z jego powstaniem Liceum św. Barbary przy Małym Rynku 3. W 1835 roku Instytut przeniósł się do budynku przy ulicy Gołębiej 20. Budynek ten, odnowiony po pożarze Krakowa z 1850 roku, był nie tylko siedzibą Instytutu do końca jego istnienia, lecz również siedzibą kolejnych, powstających w jego miejsce szkół, aż do wzniesienia kompleksu gmachów przy alei Adama Mickiewicza[19]. W 1846 roku, bezpośrednio po upadku Wolnego Miasta, Instytut został przejęty przez władze austriackie, ale pozostawiono język polski jako wykładowy, co

K. Rolle. Kraków 1931, s. 583–663; Böhm A., Pawłowska K.: *Aleje Trzech Wieszczów w Krakowie*. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" 1989–1990, t. 23, s. 39–47; Purchla J.: Rozwój Krakowa doby autonomii galicyjskiej i Drugiej Rzeczypospolitej. W: *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*. Red. J. Wyrozumski. Biblioteka Krakowska nr 150. Kraków 2007, s. 637–655; Krasnowolski B.: Realizacja planu Wielkiego Krakowa (do okresu międzywojennego włącznie). W: *Wielki Kraków. Materiały sesji naukowej Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 24 kwietnia 2010*. Red. J. Małecki. Kraków 2011, s. 45–129.

[6] Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej cyt. APKr), sygn. ABM, fasc. 309.

[7] „Przegląd Techniczny" 1907, R. 45, nr 31, s. 386 i tabl. XIX.

[8] APKr, sygn. SPK 236 (1888/1989–1899/1900); sygn. SPK 237 (1900/1901–1913/1914).

[9] „Inwentarz akt Państwowej Szkoły Przemysłowej (Instytut Techniczny, Wyższa Szkoła Przemysłowa) w Krakowie z lat (1830) 1833–1932". Oprac. A. Wojas, mps powielany, w archiwum Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, sygn. SPK 2–79 (szczególnie istotne akta z lat 1893–1913, sygn. SPK 41–74).

[10] Biblioteka Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie, akta Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie z lat 1922–1926, 1945, 1949; akta w Dyrekcji Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie (m.in. Księga Pamiątkowa Technikum Mechanicznego im. Szczepana Humberta, założona w 1966 r.) i w Dyrekcji Zespołu Szkół Chemicznych.

[11] Pismo Dyrekcji Szkoły z 10 marca 1913 r.: „fotografii naszego budynku jeszcze nie ma, ale z końcem br. szkolnego ukaże się Księga Pamiątkowa naszej szkoły ozdobiona licznemi fotografiami", APKr, sygn. SPK 67.

[12] „Tygodnik Ilustrowany" 1913, nr 47, z 23 listopada; „Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1914", R. 83, tabl. po s. 92; „Nowości Ilustrowane" 1912, R. 9, nr 36, s. 13.

[13] Por.: Solewski R.: *Matnia*…, s. 87–91.

[14] Charakterystyka tej postaci, zob. Bęczkowska U.: *Karol Kremer i krakowski urząd budownictwa w latach 1837–1860*. Kraków 2010.

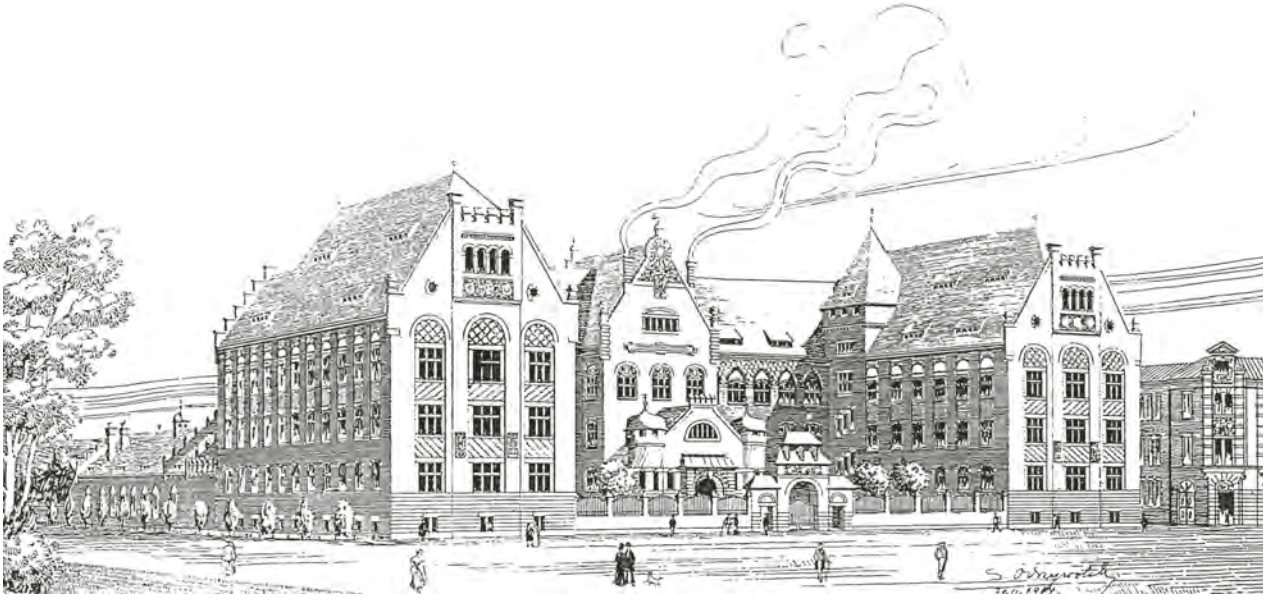
[15] Testament publikowany w: „Przyjaciel Ludu" 1841, R. 8, nr 10, z 4 września, s. 74, 75; nr 11, z 11 września, s. 82, 83; nr 12 z 18 września, s. 90, 91; nr 13, z 25 września, s. 97, 99; nr 14, z 2 października, s. 106,108; por. Mianowski H.: Rozwój szkolnictwa zawodowego…, s. 4; Krzyżanowski K.: Szczepan Humbert…, *passim*.

[16] Odrzywolski S.: *Rzut oka*…, s. 7; Krzyżanowski K.: Zarys historii i rodowód…, s. 1, 2.

[17] Odpis Statutu w Bibliotece Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie; Krzyżanowski K.: „Zarys historii i rodowód…", s. 8.

[18] Odrzywolski S.: *Rzut oka*…, s. 6, 7; Zajączkowski W.: *C.K. Szkoła Politechniczna we Lwowie – rys historyczny jej założenia i rozwoju tudzież stan obecny*. Lwów 1894.

[19] Wojas A.: *Wstęp*. W: „Inwentarz akt…", s. 7, 8.



Ryc. 1. Trzecia wersja projektu gmachu głównego CK Szkoły Przemysłowej, sygnowana i datowana „S. Odrzywolski, 20 II 1904", publikowana w: „Przegląd Techniczny" 1907, R. 45, nr 31, tabl. XIX: widok

było wówczas ewenementem. Instytut jako jedyna w Galicji (a nawet na ziemiach polskich) szkoła techniczna z polskim językiem wykładowym cieszył się wówczas wyjątkową popularnością[20].

U progu ery autonomii galicyjskiej, w 1868 roku, Instytut Techniczny przekształcono na mocy uchwały Rady Miejskiej w Szkołę Politechniczną[21]. W 1875 roku austriackie Ministerstwo Oświaty rozpoczęło reformowanie szkolnictwa przemysłowego. W rezultacie w roku następnym na terenie monarchii powstało 10 placówek o statusie ck szkół przemysłowych. Jedną z nich stał się CK Instytut Przemysłowy w Krakowie, powstały na bazie zlikwidowanego jednocześnie Instytutu Technicznego[22]. W 1881 roku szkolnictwo przemysłowe na terenie monarchii podporządkowano wiedeńskiemu Ministerstwu Oświaty; wszelkie wydatki pokrywać miał budżet tegoż ministerstwa, we współdziałaniu z Ministerstwem Handlu. Rezultatem była dokonana w 1882 roku reorganizacja krakowskiej placówki: z Instytutu utworzono CK Akademię Przemysłowo-Techniczną, posiadającą – niestety tylko formalnie – status szkoły wyższej. Akademia obejmowała trzy wydziały będące szkołami zawodowymi: budownictwa („nauki zdobywane na Wydziale budownictwa obejmują: konstrukcje budowlane, projektowanie budowli miejskich i wiejskich, naukę form architektonicznych, mechanikę budowlaną"), budowy maszyn i chemii technicznej[23]. Tak pomyślana szkoła nie stała się jednak wyższą uczelnią typu politechnicznego; kształciła średnią i niższą kadrę pracowników budowlanych, nie zaś architektów, którzy musieli uzupełniać edukację poza Krakowem, m.in. na politechnikach we Lwowie i Wiedniu[24]. W 1887 roku z CK Akademii Przemysłowo-Technicznej utworzona została CK Państwowa Wyższa Szkoła Przemysłowa. Jej struktura wewnętrzna (nadal trzy wydziały: budownictwa, mechaniczno-techniczny, chemiczno-techniczny) pozostała zasadniczo niezmieniona[25]. Według założeń sprecyzowanych w sprawozdaniu za rok szkolny 1888/1889, Wyższa Szkoła Przemysłowa ma „drogą systematycznej nauki zawodowej przysposobić młodzież do praktycznej pracy w rozmaitych techniczno-przemysłowych kierunkach, a jednocześnie nadawać jej taki stopień ogólnego wykształcenia, żeby sprawy zawodowe zdołała objąć szerszym poglądem"[26]. W roku szkolnym 1890/1891 do Państwowej Szkoły Przemysłowej dołączono Szkołę Przemysłu Artystycznego[27].

W 1913 roku, a więc po wzniesieniu nowego gmachu, CK Państwowa Szkoła Przemysłowa obejmowała: „wyższą szkołę przemysłową, szkołę przemysłu artystycznego, organizację nauki uzupełniającej, kursy zawodowe dla poszczególnych gałęzi przemysłu, stację doświadczalną dla przemysłu fermentacyjnego". Ówczesna Szkoła „przysposabia młodzież do samodzielnej pracy o rozmaitych kierunkach techniczno-przemysłowych, a zatem udziela jej wykształcenia ogólnego w zakresie potrzebnym dla zrozumienia znaczenia wytwórczej pracy przemysłowej w gospodarstwie ekonomicznym i społecznym kraju". Nadal „obejmuje trzy odrębne wydziały zawodowe, czyli szkoły zawodowe, a to: 1. szkołę budowlanych, 2. wydział techniczno-mechaniczny, 3. wydział chemiczno-

[20] Odrzywolski S.: *Rzut oka*…, s. 26; Purchla J.: *Formowanie się środowiska*…, s. 118.

[21] Tekst uchwały w Bibliotece Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie.

[22] Odrzywolski S.: *Rzut oka*…, s. 13–15; *Pierwsze sprawozdanie C.K. Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie ogłoszone z końcem roku szkolnego 1888/1889*. Kraków 1889, s. 3, 5.

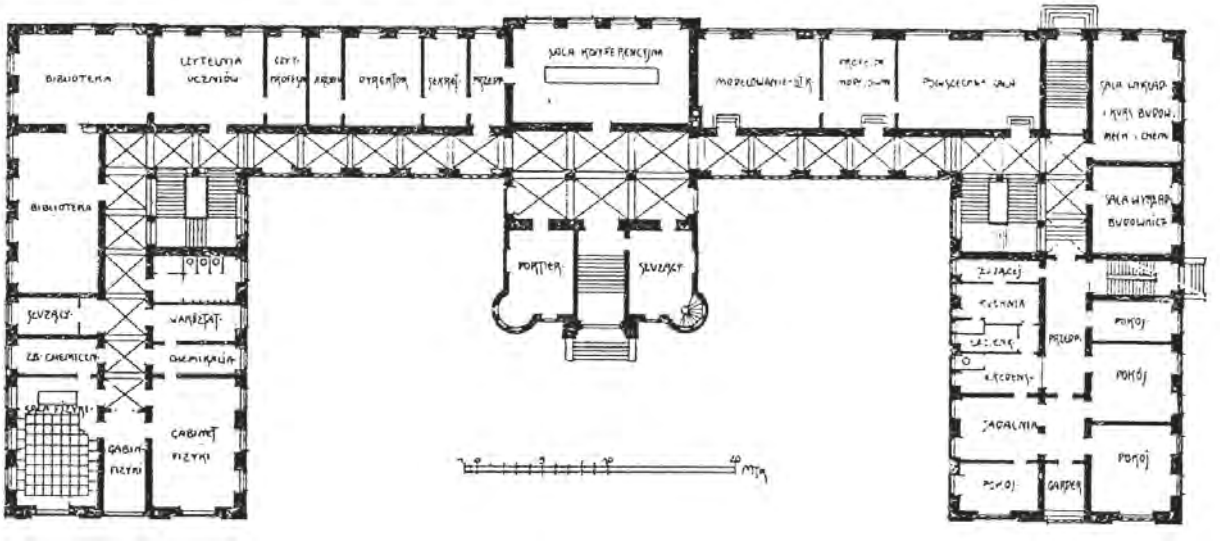
[23] Odrzywolski S.: *Rzut oka*…, s. 16, 17, 28; *Pierwsze sprawozdanie*…, s. 5.

[24] Purchla J.: *Formowanie się środowiska*…, s. 118.

[25] Krzyżanowski K.: „Zarys historii i rodowód…", s. 1, 2, 23.

[26] *Pierwsze sprawozdanie*…, s. 5; Gierdziejewski K.: *Instytut Techniczny*…, s. 263, 264.

[27] *Drugie sprawozdanie* (…) *1889/1890*. Kraków 1890, s. 2, 48; Gierdziejewski K.: *Instytut Techniczny*…, s. 264; Krzyżanowski K.: „Zarys historii i rodowód…", s. 28.



Ryc. 2. Trzecia wersja projektu gmachu głównego CK Szkoły Przemysłowej, sygnowana i datowana „S. Odrzywolski, 20 II 1904" – rzut przyziemia piętra gmachu głównego, publikowana w: „Przegląd Techniczny" 1907, R. 45, nr 31, s. 386

techniczny". Szkoła budowlanych „kształci przyszłych budowniczych, samodzielnych przedsiębiorców budowlanych, majstrów ciesielskich, kamieniarskich itd."[28].

W drugiej połowie XIX wieku oraz na przełomie XIX i XX wieku z Państwową Szkołą Przemysłową związanych było wielu czołowych architektów krakowskich, należących tu do grona profesorskiego: Feliks Księżarski, Filip Pokutyński, Sławomir Odrzywolski, Jan Zawiejski, Władysław Ekielski, Józef Pokutyński. Na początku XX stulecia zajęcia związane z przemysłem artystycznym prowadzili wybitni artyści: Antoni Procajłowicz i Jan Bukowski (zob. niżej). Mimo tak wysokiego poziomu reprezentowanego przez wykładowców Szkoła, podobnie jak starsze uczelnie, z których się wywodziła, nigdy nie osiągnęła faktycznej pozycji wyższej uczelni politechnicznej. Brak tego rodzaju placówki był mocno odczuwany przez krakowskich architektów; do jej powstania doszło dopiero na początku XX stulecia, lecz nie na bazie na Szkoły Przemysłowej, ale Akademii Sztuk Pięknych (jako Wydział Architektury)[29].

Starania o budowę nowej siedziby i ewolucja koncepcji programowych

Stała rozbudowa profilu działalności Szkoły powodowała, że w końcu wieku XIX jej baza lokalowa była już wyraźnie niewystarczająca. Ambicją grona profesorskiego stała się zatem budowa nowego zespołu budynków, dostosowanych do nowoczesnych wymogów średniego szkolnictwa technicznego. Szczególnie aktywne działania prowadzili w tym względzie Juliusz Rotter, dyrektor Szkoły w latach 1889–1906, oraz działający w Krakowie od 1878 roku architekt Sławomir Odrzywolski, który w roku szkolnym 1879/1880 objął kierownictwo wydziału budowlanego[30]. Jego cytowana wyżej publikacja z 1885 roku, analizująca stan szkolnictwa przemysłowego w monarchii austro-węgierskiej „z uwzględnieniem stosunków w Galicji", wykazywała niedostateczność warunków lokalowych krakowskiej Szkoły. W rezultacie prowadzonych wówczas zabiegów minister Wyznań i Oświecenia we Wiedniu w piśmie z 25 lipca 1893 roku „upoważnił Namiestnictwo do podjęcia studiów i rokowań wstępnych w sprawie budowy nowego gmachu dla (…) państwowej szkoły przemysłowej" w Krakowie[31]. Kolejny dokument – reskrypt lwowskiego Namiestnictwa z 30 sierpnia tegoż roku – określił ogólny program zespołu; Szkoła ma „mieścić się w trzech oddzielnych budynkach, a mianowicie: 1. dla pomieszczenia sal wykładowych i rysunkowych, sal na zbiory muzealne wszelkiego rodzaju, kancelarii, Dyrekcji, mieszkania dla dyrektora; 2. w drugim budynku dla obydwóch laboratoriów chemicznych z uwzględnieniem pracowni specjalnych gałęzi chemiczno-technologicznych, 3. wreszcie w trzecim, w którym mieścić się będą warsztaty mechaniczne wraz z maszyną parową i kotłownią". Łączny koszt inwestycji przyjmowano wówczas na około 350 000 koron[32].

Mając poparcie władz zwierzchnich, przystąpiono do starań o lokalizację. 11 marca 1894 roku jedenastu radnych miejskich, wśród których był dyrektor Szkoły Jan Rotter, wnioskowało, by Rada odstąpiła „Wysokiemu Rządowi pod budowę państwowej szkoły bezpłatnie grunt w ilości 4.000 sążni kwadratowych, a to z gruntów pofortyfikacyjnych przejętych od skarbu wojskowego, a mianowicie parceli położonej po prawej ręce ulicy Wolskiej, a ciągnącej się wzdłuż ulicy Żabiej[33] mię-

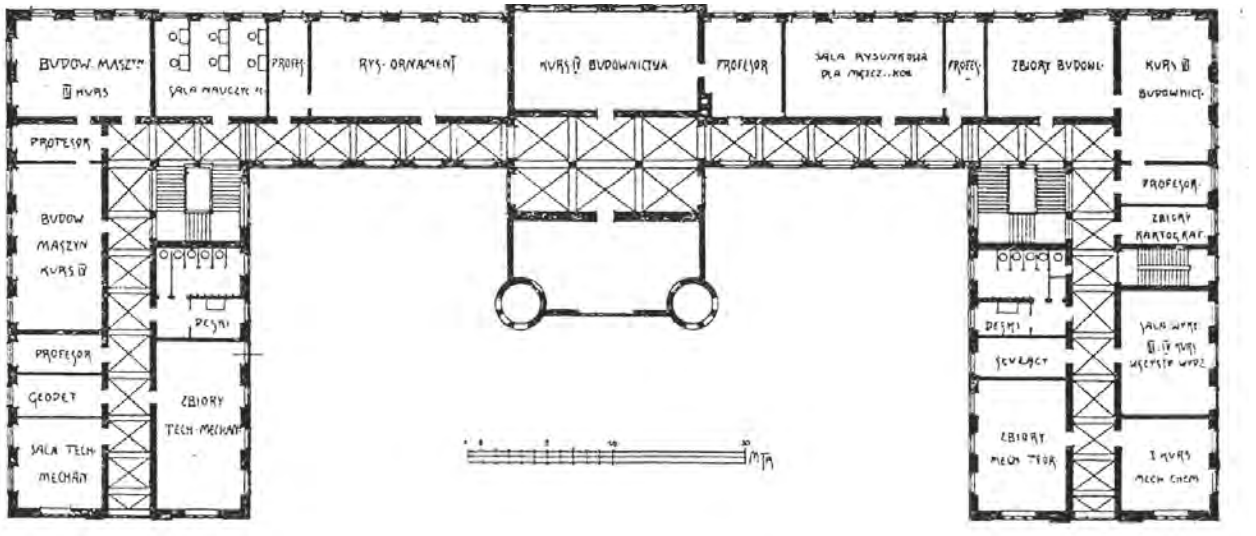
[28] *Organizacja C.K. Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie*. Kraków 1913, *passim*.

[29] Stryjeński T.: *Oddział architektury przy krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*. Kraków 1908; Odrzywolski S., *Katedra architektury Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*. Kraków 1911; Ręgorowicz L.: *Dzieje krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*. Kraków 1928.

[30] Krzyżanowski K.: „Zarys historii i rodowód…", s. 28; *PSB*: Sławomir Odrzywolski…, s. 567.

[31] Krzyżanowski K.: „Zarys historii i rodowód…", s. 28.

[32] *Szóste sprawozdanie* (…) *1893/1894*. Kraków 1894, s. 4.



Ryc. 3. Trzecia wersja projektu gmachu głównego CK Szkoły Przemysłowej, sygnowana i datowana „S. Odrzywolski, 20 II 1904" – rzut pierwszego piętra gmachu głównego, publikowana w: „Przegląd Techniczny" 1907, R. 45, nr 31, s. 386

dzy ulicą Wolską a domem Czerwonego Krzyża, albo inny na ten cel właściwego gruntu". Po uzyskaniu pozytywnej opinii Sekcji Ekonomicznej Rada Miasta już 12 kwietnia 1894 roku podjęła uchwałę, w której „oświadcza, że po odebraniu na własność zakupionych gruntów pofortecznych gotowa jest odstąpić C.K. Rządowi pod budowę państwowej szkoły przemysłowej w Krakowie bezpłatnie grunt w ilości cztery tysiące sążni kwadratowych, a to z gruntów pofortecznych od CK Skarbu Państwa nabytych, wzdłuż ulicy Żabiej między rzeką Rudawą a zabudowaniem Czerwonego Krzyża położonych, atoli pod warunkiem, że Wysoki CK Rząd budowę rzeczonej szkoły najdalej wiosną 1896 rozpocznie"[34]. W końcu maja „radca dworu prof. dr Baer (…) oglądał (…) miejsce przeznaczone pod budynek szkoły i wyraził radość swą"; w tymże okresie „zwiedzali Zakład Panowie ck Radca Sekretny w Ministerstwie Oświaty dr Heymerle i ck Inspektor krajowy szkół (…) Jak Franke. Po (…) rozejrzeniu się w przedstawionych szkicach projektowanego nowego budynku, obaj Panowie uznali dzisiejszy stan szkoły jako w wysokim stopniu nieodpowiedni, a więc i konieczność możliwie szybkiego rozpoczęcia nowej budowy, a obejmującej również przeznaczone pod nowa szkołę miejsce, uznali je do tego celu stosowne"[35].

Po tych wstępnych sukcesach sprawa budowy nowych gmachów zamarła praktycznie na kilkanaście lat, mimo stałych interwencji Dyrekcji Szkoły oraz obietnic licznych, wysoko postawionych osobistości o „najusilniejszym poparciu". W sprawozdaniu za rok szkolny 1894/1895 zapisano, że „kwestia nowego (…) budynku (…) nie postąpiła, tak, że stan obecny umieszczenia szkoły, tamujący (…) rozwój, z wielka dla ogółu szkodą zmianie na lepsze nie uległ"[36]. I chociaż w grudniu 1895 roku Szkołę zwiedzał „Jego Ekscelencja Książę Namiestnik Eustachy Sanguszko (…), przyrzekając najusilniejszego udzielić poparcia wszystkim sprawom szkoły, przede wszystkim w kierunku nowego gmachu"[37], to w kolejnym roku szkolnym (1896/1897) „kwestia budowy nowego gmachu postąpiła o tyle, że Ministerstwo Oświaty przyjęło ofiarowany przez miasto grunt i poleciło profesorowi Sławomirowi Odrzywolskiemu przygotować projekt budowy" i odbycie „podróży naukowej" celem zapoznania się z rozwiązaniami architektonicznymi szkół przemysłowych na terenie monarchii. Podróż tę Odrzywolski odbył w 1897 roku, odwiedzając Berlin, Pragę i Reichenberg (czyli Liberec w Czechach); jeszcze w tym samym roku, 15 listopada, sygnował „szkice do budowy gmachów" [38]. Szkice te nie zachowały się, ale ich ogólne założenia można odtworzyć na podstawie późniejszej korespondencji. Całość projektowanego zespołu obejmowała trzy budynki: główny, laboratorium chemicznego i warsztatów mechanicznych oraz kotłownię. Budynek główny cechował się większymi rozmiarami niż w późniejszych koncepcjach (ogólna powierzchnia zajęta przez rzut tej trójskrzydłowej budowli miała wynieść 3058 m kw., wobec 2465 m kw. przyjętych w następnej – a w zasadzie w ostatecznej – wersji). Laboratorium chemiczne mało być budowlą piętrową, z drugim piętrem (mieszkalnym) w jednym ze skrzydeł bocznych; do budynku tego miały przylegać dwa parterowe aneksy, może już wówczas usytuowane analogicznie jak w ostatecznej wersji. Różnice dotyczyły też usytuowania budynków, bowiem Odrzywolski dostosował się do planu regulacyjnego uchwalonego przez Radę Miasta w 1897 roku[39], który przestał obowiązywać w późniejszym okresie konkursu na projekty

[33] Tak określano drogę biegnącą po wewnętrznej stronie wału austriackiej twierdzy, pomiędzy dzisiejszą ul. Piłsudskiego (czyli ul. Wolską) a ul. Karmelicką.

[34] *Szóste sprawozdane*…, s. 6.

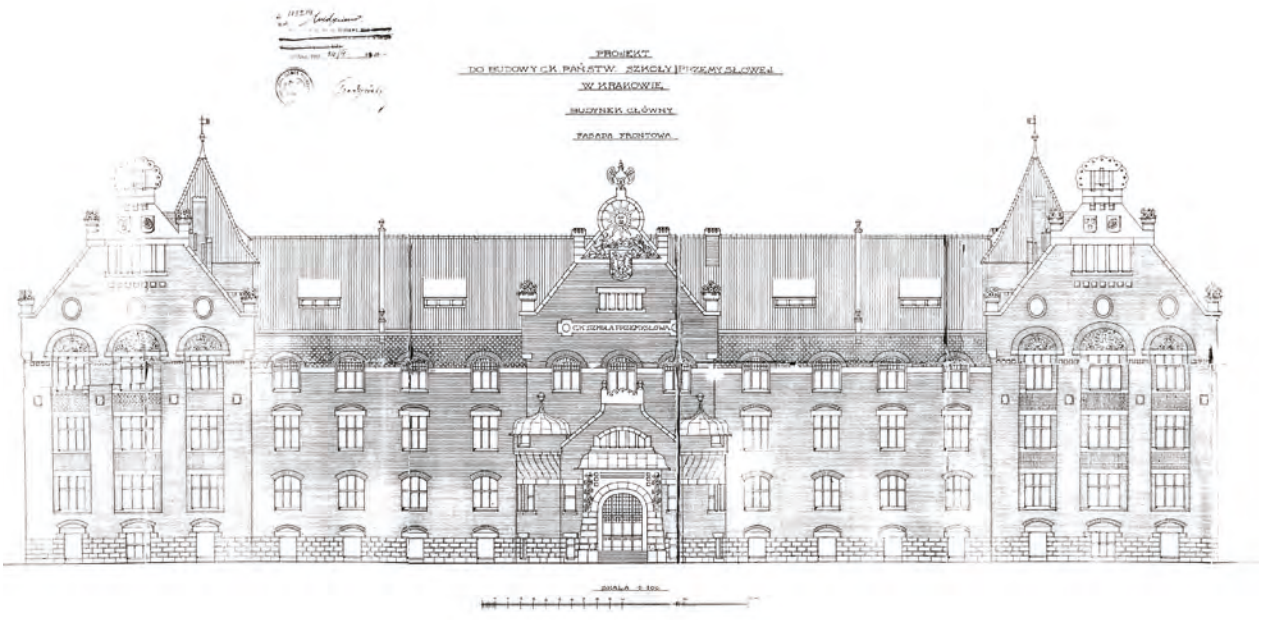
[35] *Ibidem*, s. 52.

[36] *Siódme sprawozdanie* (…) *1894/1895*. Kraków 1895, s. 5.

[37] *Ósme sprawozdanie* (…) *1895/1896*. Kraków 1896, s. 58.

[38] *Dziewiąte sprawozdanie* (…) 1896/1897. Kraków 1897, s. 9, 8, 39, 66; *Dziesiąte sprawozdanie* (…) *1897/1898*. Kraków 1898, s. 8, 40; Krzyżanowski K.: „Zarys historii i rodowód…", s. 30.

[39] „Rada Miejska uchwaliła projekt regulacji ulic w okolicy, gdzie budynek ma stanąć, szkice projektu budynków, stosowne do planu regulacyjnego, a wypracowane przez profesora Odrzywolskiego, przesłano już Wysokiemu Ministerstwu do aprobaty"; *Dziesiąte sprawozdanie*…, s. 12.



Ryc. 4. Projekt do budowy CK Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie, budynek główny, sygnowany i datowany „S. Odrzywolski, w lipcu 1909" – fasada; w zbiorach APKr, sygn. ABM, fasc. 309

urbanistyczne Wielkiego Krakowa oraz kształtowania koncepcji Alei Trzech Wieszczów. Niewątpliwie też inny – w stosunku do późniejszych projektów i realizacji – miał być detal architektoniczny (o ile wspomniane szkice zajmowały się tego rodzaju szczegółami). Należy podkreślić, że koniec XIX wieku to u Odrzywolskiego okres fascynacji renesansem. Pewne pojęcie o jego ówczesnych koncepcjach kształtowania detalu gmachów szkolnych może dać realizacja z 1898 roku budynku Szkoły Ludowej im. Tadeusza Kościuszki w Białej koło Bielska[40].

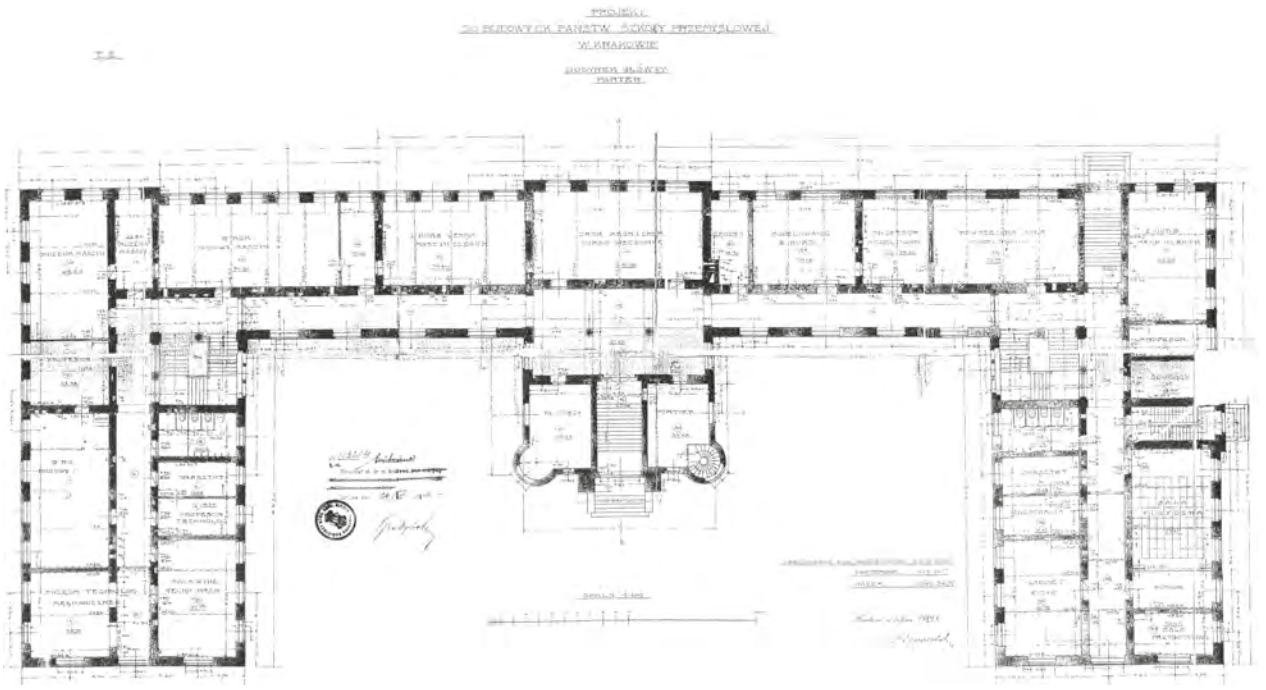
Szkicowy projekt wraz z kosztorysem opiewającym na 1 190 000 koron, czyli 950 000 złotych reńskich przesłano do Ministerstwa Wyznań i Oświaty, które dopiero reskryptem z 6 marca 1900 roku udzieliło odpowiedzi. Realizację Szkoły według przedstawionej koncepcji uznano za zbyt kosztowną i zobowiązano władze szkolne do opracowania kolejnej wersji projektowej. Zapewne bałagan administracyjny sprawił, że odpowiedź ministerstwa doszła do Dyrekcji krakowskiej Szkoły dopiero w połowie listopada 1901 roku i przypuszczalnie dopiero wówczas Odrzywolski przystąpił do opracowywania drugiej wersji projektu szkicowego. Kosztorys wraz z dołączonym doń obszernym uzasadnieniem był gotowy już w styczniu 1902 roku, zaś szkicowy projekt (określany w późniejszej korespondencji jako projekt II) przesłano wraz z tymiż dokumentami do ministerstwa i Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie 5 kwietnia 1902 roku[41].

Projekt II, podobnie jak wstępna wersja, znany jest jedynie ze wzmianek w korespondencji, ze wspomnianego kosztorysu i uzasadnienia, z treści pisma z 5 kwietnia 1902 roku oraz z obszernej, pozytywnej opinii opracowanej przez Departament techniczny dla budowli drogowych i architektonicznych władz krajowych we Lwowie z 6 listopada 1902 roku[42]. Koszt realizacji został ograniczony do 910 000 koron. Osiągnięto to m.in. dzięki rezygnacji z osobnego budynku warsztatów, które pomieścić się miały w suterenach gmachu głównego. Rozmiary budynku głównego ograniczono, co wiązało się z wyeliminowaniem szeregu funkcji, a tym samym pomieszczeń; zrezygnowano m.in. z sal do nauki wieczornej i niedzielnej oraz z obszernej sali rysunkowej, której – jak podkreślił dyrektor Rotter w cytowanym piśmie z 5 kwietnia – „bardzo szkoda". Jednocześnie głębokości traktów zostały ograniczone do 6,80 m, zaś szerokości korytarzy do 2,60 m, co zostało utrzymane w późniejszych projektach i jest zgodne z ostateczną realizacją. Wydaje się, że redukcja programu funkcjonalnego spowodowała przekształcenie rzutu, polegające na odmiennym niż w pierwotnym projekcie rozwiązaniu bocznych skrzydeł głównego budynku: miały być one teraz półtoratraktowe (ciąg sal z korytarzem, analogicznie jak w skrzydle głównym), a nie – jak uprzednio – dwutraktowe z korytarzem między traktami. Ograniczona została też powierzchnia i kubatura budynku laboratorium chemicznego, w którym zrezygnowano z dru-

[40] Podobnie rozwiązano tu fasadę o ceglanym licu, z kamiennym, rustykowanym cokołem oraz lizenowo-płycinową artykulacja w strefie pięter, z arkadami ponad oknami drugiego pietra. W płycinach – jako element dekoracyjny, skontrastowany z cegłą – zastosowano tu (jak później w Krakowie) tynki. Charakterystyczne, że kolejna realizacja Odrzywolskiego w Białej – Polskie Seminarium Nauczycielskie przy ul. Komorowickiej (z lat 1907–1910) – wykazuje silne zbieżności z ostateczną wersja projektu krakowskiej Szkoły Przemysłowej. Por. Chojecka E.: *Miasto jako dzieło sztuki. Architektura i urbanistyka Bielska-Białej 1855–1939*. Bielsko-Biała 1994, s. 96, 97.

[41] APKr, sygn. SPK 56; z tegoż pisma dowiadujemy się o datach reskryptu Ministerstwa i dostarczenia go Dyrekcji Szkoły.

[42] Ibidem.



Ryc. 5. Projekt do budowy CK Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie, budynek główny, sygnowany i datowany „S. Odrzywolski, w lipcu 1909"– rzut parteru budynku głównego; w zbiorach APKr, sygn. ABM, fasc. 309

giego piętra nad skrzydłem bocznym. Utrzymano odrębny budynek kotłowni.

Charakter aneksu do projektu II ma datowany przez Odrzywolskiego 23 marca 1903 roku kosztorys alternatywny dla warsztatów szkolnych: przewidziano budowę odrębnego budynku o charakterze parterowego skrzydła, powiązanego z gmachem głównym. Dzięki uwolnieniu suteren od funkcji warsztatowej miano – zdaniem projektanta – zaoszczędzić 10 365 koron[43].

Dyrekcja Szkoły energicznie popierała sprawę realizacji drugiej wersji projektu. We wspomnianym piśmie z 5 kwietnia 1902 roku Rotter stwierdzał: „nie widzę możliwości, ażeby ponownie szczegółowo motywowany program potrzeb mógł iść w kierunku dalszego obniżania liczby lokali szkolnych". Mimo tak zdecydowanego stanowiska i wspomnianej, pozytywnej opinii kompetentnego departamentu, w wyniku konferencji z 19 maja 1903 roku, na którą Rada Szkolna Krajowa zaprosiła dyrektora Rottera i Odrzywolskiego, powstała kolejna wersja, określana jako projekt III. Jak wynika z korespondencji, ten niezachowany, kolejny projekt szkicowy, różnił się od projektu II dalszym ograniczeniem programu funkcjonalnego, a także przyjęciem wspomnianego, alternatywnego rozwiązania dla warsztatów. I te zmiany nie zadowoliły CK Ministerstwa Wyznań i Oświecenia, które w reskrypcie z 14 grudnia 1903 roku – przytoczonym w niemal dosłownym tłumaczeniu na język polski w piśmie Rady Szkolnej Krajowej do Dyrekcji Szkoły z 31 grudnia (data wpływu: 11 stycznia 1904 roku) nakazało dalsze obniżenie kosztów[44]. Ministerstwo silnie akcentowało użytkowy sens budowli, co rozumieć należy jako tendencję do eliminowania reprezentacyjności formy, wystroju i detalu. Świadczy o tym charakterystyczne sformułowanie: „aby przy sporządzaniu ogólnego projektu (…) nie spuszczano z oka zasady, że w obecnym wypadku chodzi o (…) prowadzenie budowy użytkowej, której koszta pod żadnym warunkiem przekraczać nie mogą możliwie jak najniższej miary, jaką tylko da się osiągnąć". Eliminację reprezentacyjności widziano w zredukowaniu hallu głównego gmachu i w całkowitej rezygnacji z westybulu w budynku laboratorium chemicznego. Za podstawę dla dalszych prac – których efekt zalecono przedłożyć ministerstwu do końca kwietnia 1904 roku – uznano projekt III, z tym jednak, że postulowano powrót do przyjętego w projekcie I rozwiązania bocznych skrzydeł głównego gmachu jako dwutraktowych z korytarzem między traktami, a więc zgodnie z ostateczną realizacją.

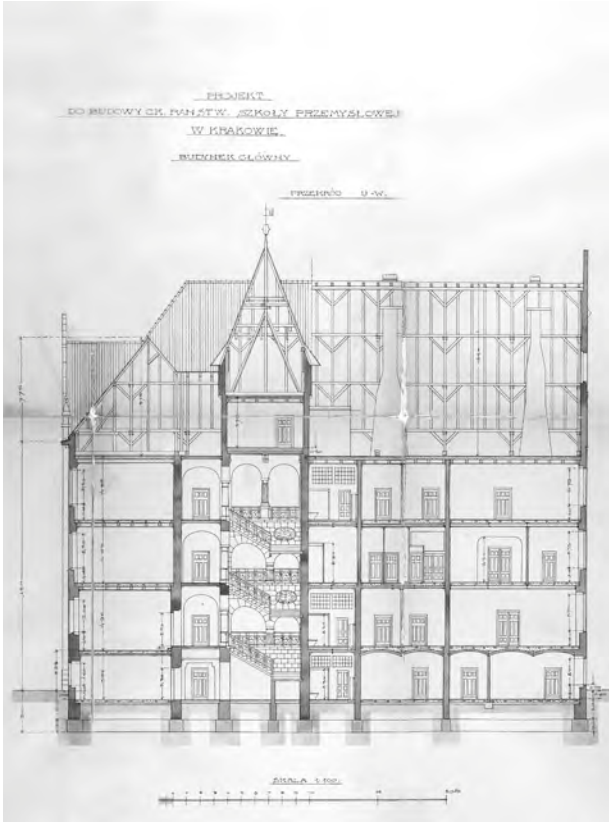
W wyniku wspomnianych reskryptów Ministerstwa i Rady Szkolnej Odrzywolski przystąpił do sporządzania kolejnej wersji szkicowej (projektu IV), o czym – poza korespondencją urzędową – informuje też sprawozdanie szkolne za rok 1903/1904, idealizujące sytuację, z pominięciem jakiejkolwiek wzmianek o ograniczaniu koszów i programu oraz o odrzucaniu przez władze kolejnych projektów[45]. Projekt IV jest już częściowo znany z publikacji w „Przeglądzie Technicznym"[46] (ryc. 5–7): umieszczono tu ogólny widok

[43] Ibidem.

[44] Ibidem.

[45] „W chwili obecnej sprawa nowego dla celów szkoły budynku o tyle postąpiła, że prof. Odrzywolski na podstawie zatwierdzonych [sic!] przez C.K. Ministerstwo szkiców, na polecenie władz szkolnych, opracowuje plany i kosztorysy budowlane; po ich wykończeniu i zatwierdzeniu przez C.K. Ministerstwo, budowa gmachu rozpocząćby się bez dalszej zwłoki powinna"; *Szesnaste sprawozdanie* (…) *1903/1904*. Kraków 1904, s. 9.

[46] Dziekoński J.: *Architekt*…, s. 381.



Ryc. 6. Projekt do budowy CK Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie, budynek główny, sygnowany i datowany „S. Odrzywolski, w lipcu 1909" – przekrój poprzeczny; w zbiorach APKr, sygn. ABM, fasc. 309

zespołu (z sygnaturą Odrzywolskiego i datą 20 lutego 1904 roku) oraz rzuty parteru i pierwszego piętra budynku głównego. Projekt ten nosi już wiele cech ostatecznej realizacji, ale ma też wiele cech odrębnych, będących zapewne w znacznej części powtórzeniami starszych wersji. Rozplanowanie zespołu jest tu różne w stosunku do realizacji (co traktować należy jako wynik późniejszych regulacji urbanistycznych). Rzut budynku głównego jest zasadniczo zgodny z wersją ostateczną, przy czym różnice dotyczą wewnętrznych podziałów i funkcji poszczególnych pomieszczeń; nie zrealizowano też przewidzianych w projekcie IV krzyżowych sklepień w korytarzach, co wynikać mogło zarówno z dalszego ograniczania kosztów, jak z odchodzenia od form historyzujących. Elementy „nowej sztuki" widoczne są w elewacjach, będących tu jakby stadium pośrednim między historyzującymi niewątpliwie propozycjami wersji pierwotnych a wersją ostateczną. Do motywów historyzujących zaliczyć tu należy różne od ostatecznych rozwiązań formy zwieńczeń w szczytach skrzydeł bocznych z czteroarkadowymi loggiami i neogotyckimi krenelażami (motyw krenelażu wieńczyć miał też przybudówkę – portyk przed centralnym ryzalitem). Boniowane, boczne sterczyny szczytu środkowego (w którym pojawia się już „góralskie" słońce) mają charakter neorenesansowy, inspirowany północnoeuropejskim manieryzmem. Do ostatecznej wersji przeszły hurdycje wieńczące obie wieże schodowe – detal zaczerpnięty z zasobu form średniowiecznych. Elementem właściwym tendencjom architektury początków wieku XX jest płaszczyznowość detalu z artykulacją lizenowo-płycinową.

Wygląd pozostałych elementów zespołu w omawianym stadium projektowania, poza przyjętym w wersji ostatecznej ogrodzeniem z bramką, nie jest dobrze znany. Na wspomnianym widoku ukazano część parterowego budynku warsztatowego. Jego historyzujący – jak się wydaje – detal, ze sterczynowymi i schodkowymi, a więc neogotyckimi w istocie szczytami, zdaje się być powtórzeniem form z projektu I. Dla budynku laboratorium brak jest – w tej fazie projektowania – przekazów. Zapewne, wobec wyeliminowania reprezentacyjnego westybulu, zaprojektowano wejście przez skrzydło boczne, co spowodowało deformację rzutu, dostrzegalną w wersji ostatecznej. Zgodnie z zastrzeżeniem władz zwierzchnich, że „architektura tego budynku winna być (…) jeszcze skromniejsza jak w budynku głównym"[47], detal został przypuszczalnie ograniczony do minimum.

Nie wiadomo, czy pomiędzy projektem z 1904 roku a projektem z 1909 roku Odrzywolski opracowywał jakieś inne wersje czy koncepcje projektowe. Wypłaty, jakie pobierał „za sporządzenie szkiców, planów i kosztorysów" 25 lutego 1906 roku i 10 marca 1907 roku (na podstawie reskryptu ministerstwa z 25 stycznia 1907 roku) były mu przyznawane nie tylko „za wykonanie dotychczasowych szkiców, planów i kosztorysów nowego budynku", lecz również „za przedsięwziąć się mające jeszcze (…) zmiany tych planów, wreszcie za mającą się wypracować na postawie definitywnych planów detaliczne plany opracowania i detaliczne kosztorysy"[48]. Niewątpliwie ostatecznym podsumowaniem tych prac stał się projekt realizacyjny, podpisany przez Odrzywolskiego „w lipcu 1909"[49] (ryc. 1–4), nad którym pracował intensywnie od jesieni 1908 roku[50].

Projektowanie i budowa zespołu gmachów szkolnych a regulacje urbanistyczne

Problem regulacji urbanistycznych, związanych z tak podstawowym dla nowoczesnego Krakowa zagadnieniem, jak splantowanie wału austriackiej twierdzy i wytyczenie arterii w postaci Alei Trzech Wieszczów, miał bardzo istotny wpływ na rozplanowanie zespołu. Mógł mieć też pewien

[47] APKr, sygn. SPK 56.

[48] *Osiemnaste sprawozdanie* (…) *1905/1906*. Kraków 1906, s. 58; *Dziewiętnaste sprawozdanie* (…) *1906/1907*. Kraków 1907, s. 59, APKr, sygn. SPK 55.

[49] APKr, ABM, fasc. 309. Pismo Dyrekcji Szkoły z 9 stycznia 1910 r. informowało władze szkolne, że Odrzywolski „utrzymuje od jesieni r. 1908 biuro złożone z trzech sił pomocniczych", APKr, sygn. SPK 60.

[50] 16 listopada 1908 r. dyrektor Szkoły Ernest Bandrowski pisał do Rady Szkolnej Krajowej: „przedkładam prośbę profesora Odrzywolskiego o udzielenie urlopu począwszy od 15 listopada 1908 po koniec sierpnia 1909; prośbę swą uzasadnia profesor Odrzywolski koniecznością oddania się wszystkimi siłami budowie nowych gmachów dla c.k. państwowej szkoły przemysłowej w Krakowie, zwłaszcza w początkowem okresie budowlanym, w którym muszą być co rychlej opracowane i wykonane rozliczne szczegóły planów ogólnych budowy", APKr, sygn. SPK 57.

wpływ na opóźnienie realizacji, chociaż o tym zadecydowała głównie austriacka machina biurokratyczna.

Jak wspomniano, pierwszy plan regulacyjny dla omawianego terenu, związany z pierwszą faza parcelacji terenów pofortecznych, opracowano w 1897 roku, a więc pięć lat przed ostateczną decyzją austriackich władz wojskowych o likwidacji wału twierdzy[51]. Plan ten został uwzględniony przez Odrzywolskiego w projekcie I. Zapewne w związku z realizacją tego planu Magistrat zadecydował w 1898 roku o przesunięciu koryta młynówki Rudawy z wprowadzeniem go do kanału przy dzisiejszej ulicy Garncarskiej[52]. 22 kwietnia 1901 roku lwowska Rada Szkolna Krajowa zwróciła się do prezydenta Krakowa z zapytaniem, „czy regulacja i niwelacja gruntu ofiarowanego przez gminę miasta Krakowa (…) została już przeprowadzona", uzyskując 9 grudnia odpowiedź twierdzącą[53].

Ostateczne regulacje przypadły na lata 1909–1910, a więc na okres, w którym prowadzono już budowę gmachów szkolnych i rozstrzygano ogłoszony przez czasopismo „Architekt" konkurs na plan Wielkiego Krakowa[54]. Wszystkie wyróżnione prace wprowadzały linię podziału między „starym Krakowem" a nowymi dzielnicami, wyznaczoną przez splantowany wał twierdzy. Przyjmowano tu pierścień zieleni z pasami jezdnymi, a więc powtórzenie – na większą skalę – kompozycji Plant. Projekt wyróżniony pierwszą nagrodą zakładał, że istotnym „jest motyw plantacyj tak dla Krakowa cenny i charakterystyczny. A więc wzdłuż i na miejscu kolei obwodowej zaprojektowano nowy pas plantacyj, różnej szerokości, który opasuje całe miasto"[55]. Kształtowała się w ten sposób koncepcja Alei Trzech Wieszczów jako jednolicie skomponowanego ciągu zieleni z aleją spacerową pośrodku i dwoma pasmami jezdnymi po bokach. Nagrodzona koncepcja nie przyniosła jeszcze zasady konsekwentnego ujmowania Alei przez zabudowę monumentalną. Realizacja w tym duchu, inspirowana wzorem wiedeńskim, następowała jednak szybko. Już 9 stycznia 1910 roku w piśmie Dyrekcji Szkoły jest mowa o powstaniu „w miejscu obecnego wału kolejowego nowej, wspaniałej ulicy – jakoby nowej ulicy okalającej w rodzaju Ringstrasse"[56]. Wprawdzie na najstarszym zdjęciu, pochodzącym z 1912 roku, nowo wzniesionych gmachów szkolnych widać jeszcze szyny kolei[57], lecz już w tymże roku Rada Miasta nadała realizowanemu jeszcze założeniu nazwę Alei Trzech Wieszczów, przez co rozszerzona dawna ulica Żabia stała się aleją Adama Mickiewicza[58].

Budowa gmachu głównego (1908–1912) i budynku laboratorium chemicznego (1908–1913)

Według sprawozdania za rok szkolny 1907/1908 „jeszcze w bieżącym roku zacznie się budowa gmachów przewidzianych dla Państwowej Szkoły Przemysłowej (…) według projektu (…) Sławomira Odrzywolskiego"[59]. Sprawozdanie z roku następnego informowało, że „budowa po wielu latach oczekiwania już się rozpoczęła", przy czym „profesor Odrzywolski opracował (…) projekt do wykonania nowych gmachów"[60]. Rozpoczęcie budowy w 1908 roku – gdy dyrektorem Szkoły był Ernest Bandrowski, sprawujący tę funkcję w latach 1906–1919[61] – nastąpić musiało w oparciu o starszy projekt (z 1904 roku?), bowiem kolejny – jak wspomniano – sygnowany był przez Odrzywolskiego „w lipcu 1909". Ten kolejny, co najmniej piąty już projekt (a pierwszy roboczy; ryc. 1–4), zachował się w stanie niemal kompletnym (bez elewacji budynku laboratorium). Jest sygnowany nie tylko podpisem Odrzywolskiego, lecz także pieczęcią „Biuro Architektoniczne S. Odrzywolskiego, 9 IX 1909, Kraków, Studencka 17". Ten właśnie projekt przedstawiła Dyrekcja Szkoły do zatwierdzenia przez Magistrat 13 grudnia 1909 roku[62]. Dopiero 26 kwietnia 1910 r. Magistrat powiadomił Starostwo, iż „przyjął plany budowy szkoły przy ulicy Żabiej do potwierdzającej wiadomości", zaopatrując zarazem projekty pieczęcią z sygnaturą „widziano"[63].

Wcześniej, 29 listopada 1909 roku, CK Rada Szkolna Krajowa poleciła Dyrekcji Szkoły przedstawienie programu „nowych oddziałów", które winny być powołane „z chwilą przeniesienia się szkoły do nowego budynku" oraz przedłożenie „programu wewnętrznego urządzenia budynku", aby zadanie to mogło zmieścić się w budżecie na rok 1911. Rada wyraziła nadzieję, że poszerzenie programu dydaktycznego nie wpłynie na wzrost kosztów budowy: „wiadomo Dyrekcji, iż plany na nowy budynek tamtejszego zakładu wykonane zostały z uwzględnieniem możliwości dalszego rozszerzania organizacji szkolnej"[64]. Tymczasem sprawa wzrostu kosztów była już wówczas praktycznie przesądzona wobec akceptacji projektów z 1909 roku. O ile główny gmach w ostatecznej wersji projektowej uzyskał w przybliżeniu tę samą powierzchnię i kubaturę co w wersji z roku 1904, o tyle budynek laboratorium chemicznego został

[51] Sikorski R.: Rozszerzenie granic stoł. król. miasta Krakowa w latach 1909–1914. W: *Kraków – rozszerzenie granic*…, s. 212.

[52] Krzyżanowski K.: Zarys historii i rodowód…, s. 30.

[53] APKr, sygn. SPK 56. Pismo Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie do Prezydenta miasta Krakowa z 22 kwietnia 1901 r.

[54] Ideę konkursu zaprezentowało 10 stowarzyszeń twórczych i naukowych (….) w piśmie do prezydenta Krakowa Juliusza Lea 9 lipca 1908 r. W rezultacie na przełomie lat 1908 i 1909 opracowano program konkursu, przyjęty przez Radę Miejską 1 kwietnia 1910 r. Konkurs rozpisano 12 lipca 1910 r. Zob.: Kłeczek A.: *O planach regulacyjnych miasta Krakowa, wygłoszone jajo referat na I Konferencji Urbanistów Polskich w Krakowie, dnia 3. X. 1930 roku*. „Architekt" 1932, nr 25, s. 16.

[55] „Architekt" 1910, nr 11, s. 93 i tabl.

[56] APKr, sygn. SPK 60.

[57] „Nowości Ilustrowane", 1912, nr 36, s. 13.

[58] „Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1913", s. 233.

[59] *Dwudzieste sprawozdanie* (…) *1907/1908*. Kraków 1908, s. 6; *Dwudzieste pierwsze sprawozdanie* (…) *1908/1909*. Kraków 1909, s. 3, 36.

[60] *Ibidem*.

[61] Krzyżanowski K.: „Zarys historii i rodowód…", s. 28.

[62] APKr, ABM, fasc. 309.

[63] Ibidem.

[64] APKr, sygn. SPK 59.

znacznie powiększony przez wprowadzenie drugiego piętra. Nieprojektowane przez Odrzywolskiego w 1909 roku, lecz niewątpliwie uwzględnione w ówczesnej, ogólnej koncepcji warsztaty mechaniczne, nie były już – jak w projekcie III i w projekcie IV – traktowane jako parterowe skrzydło gmachu głównego czy pomieszczone w jego suterenach (jak w projekcie II): przewidziano dla nich oddzielny budynek. Można się zastanawiać, dlaczego wiedeńskie ministerstwa Wyznań i Oświecenia oraz Robót Publicznych, tak skrupulatne dotąd w ograniczaniu wydatków, co na ponad 10 lat odsunęło rozpoczęcie robót, nie dostrzegły tych zmian, całkowicie niemal przekreślających ich uprzednie stanowiska. Wydaje się to szczęśliwym dla Szkoły przeoczeniem, popełnionym przez olbrzymią machinę biurokratyczną, być może za cichym przyzwoleniem lwowskiej Rady Szkolnej, która chyba tylko ze względów czysto formalnych powtarzała zalecenia władz centralnych. Faktem jest bowiem, że ostateczna wersja projektu wraz z późniejszym, lecz przewidzianym już projektem warsztatów, przyniosła znaczne poszerzenie założeń programowych sukcesywnie ograniczanych przez projekty określane jako II, III i IV, zbliżając się zapewne do wersji pierwotnej, prezentowanej przez projekt I (poza ograniczeniem rozmiarów głównego gmachu). Ministerstwo Wyznań i Oświaty ocknęło się poniewczasie, wskazując reskryptem z 30 grudnia 1910 roku (a więc w chwili, gdy roboty budowlane były już poważnie zaawansowane) na „niesłychany wzrost kosztów budowy szkoły przemysłowej w stosunku do pierwotnego kosztorysu”[65].

W trakcie realizacji projekt z 1909 roku ulegał modyfikacjom, wprowadzanym sukcesywnie przez Odrzywolskiego. Świadczą o tym zarówno różnice między wspomnianym projektem a realizacją (np. odmienne rozwiązanie dekoracji głównego szczytu oraz – poza drugim piętrem – okna głównego korpusu), jak korespondencja z początku roku 1910, dotycząca uzupełnienia projektu o adaptację poddasza na pracownie artystyczne dla nauczycieli oraz pracownie dla czeladników malarskich[66]. Zmiany te – jak wynikałoby z pisma Rady Szkolnej Krajowej z 25 marca 1911 roku do Dyrekcji Szkoły – nie zostały chyba w pełni wprowadzone[67].

Prace budowlane organizował Komitet Budowy, na czele którego stał starosta krakowski. Organem wykonawczym Komitetu był Zarząd Budowy CK Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie, w którym dominującą rolę odgrywał architekt Zbigniew Odrzywolski, bratanek i wychowanek Sławomira[68]. Zarząd prowadził pertraktacje z bezpośrednimi wykonawcami. Prace postępowały początkowo w szybkim tempie. Sezon budowlany 1910 roku rozpoczęto od budowy dachów. Później tempo zdaje się słabnąć. Chociaż jeszcze w czerwcu 1910 roku przewidywano, że rok szkolny 1911/1912 rozpocznie się w nowych budynkach[69], to dopiero lata 1911 i 1912 przyniosły roboty wykończeniowe: urządzanie wnętrz i prace instalacyjne.

Według sprawozdania za rok szkolny 1911/1912 „ck nauczyciel Antoni Procajłowicz, artysta malarz, wykonywał (…) wewnętrzne urządzenie niektórych sal nowego budynku”, zaś w sprawozdaniu za rok następny dodano, że Procajłowicz wykonał „urządzenie wewnętrzne” sali konferencyjnej (mieszczącej się według projektu z 1909 roku na pierwszym piętrze, w obrębie centralnego ryzalitu) i pokoju dyrektora[70] (po północnej stronie tejże sali). Te interesujące przekazy trudne są niestety do szczegółowej interpretacji, ponieważ wspomniane dzieła Procajłowicza nie zachowały się, zniszczone zapewne wraz z całym wyposażeniem Szkoły w okresie okupacji hitlerowskiej i krótkotrwałego, lecz znaczącego w skutkach zajęcia gmachów na szpital Armii Czerwonej (1945–1946). Udział Procajłowicza[71] w pracach przy urządzaniu gmachu wynikał z faktu, że od 1908 roku należał do grona tutejszych nauczycieli. Jako jeden z założycieli Towarzystwa Polska Sztuka Stosowana (w 1901 roku) wykazywał szczególne zainteresowanie problematyką wystroju wnętrz i związanymi z nią zagadnieniami rzemiosła artystycznego. Miał na tym polu znaczące osiągnięcia, podobnie jak w dziedzinie witrażu i malarstwa ściennego. Dla swojej macierzystej instytucji mógł zatem projektować zarówno meble[72], jak boazerie i dekoracje ma-

[65] Informacja o tym stanowisku zawarta jest w piśmie Rady Szkolnej Krajowej do Dyrekcji Szkoły z 14 stycznia 1911 r., APKr, sygn. SPK 62.

[66] Por.: pismo Dyrekcji Szkoły z 9 stycznia 1910 r.: „zarówno z powodu dalszych projektów organizacyjnych spowodowanych przez Ministerstwo i Radę Szkolna Krajową, jak wskutek potrzeb lokalnych malarstwa dekoracyjnego, należałoby mieć w budynku głównym jeszcze kilka lokalności, które niemożliwe do wykrojenia na piętrach, dałyby się stworzyć w poddaszu”, co wymaga zmian w projekcie. Zaznaczono, że „rozrastająca się coraz więcej potrzeba miejsca, w miarę rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Przemysłowej, spowodowała już kilkakrotnie od czasu podjęcia budowy częściową przeróbkę planów, aby powstające gmachy dostosować jak najlepiej do bieżących potrzeb szkoły”. 23 marca 1910 r. Dyrekcja Szkoły prosiła Radę Szkolną Krajową o wystąpienie do Ministerstwa Robót Publicznych „o zezwolenie na urządzenie w nowym budynku kilku pokoi strychowych dla nauczycieli, jeden (…) jako pracownia (…) dla czeladników malarskich”. W rezultacie Dyrekcja Szkoły zwróciła się 6 kwietnia 1910 r. do Odrzywolskiego „zgodnie z poleceniem CK Rady Szkolnej Krajowej z dnia 1 IV br. (…) o plan i kosztorys adaptacji strychu w nowym budynku (…), które służyć mają bądź to jako pracownie artystyczne dla nauczycieli, bądź też jako sala szkolna dla czeladników malarskich”, APKr, sygn. SPK 60.

[67] „Doszło do wiadomości CK Rady Szkolnej Krajowej, że Zarząd budowanego gmachu (…) uszczuplił kompleks lokalności, przeznaczonych na pomieszczenie oddiału artystycznego, o dwie sale, a zarazem odstąpił od dotychczasowego projektu uzyskania na strychu gmachu szkolnego dwu pracowni malarskich”, APKr, sygn. SPK 62.

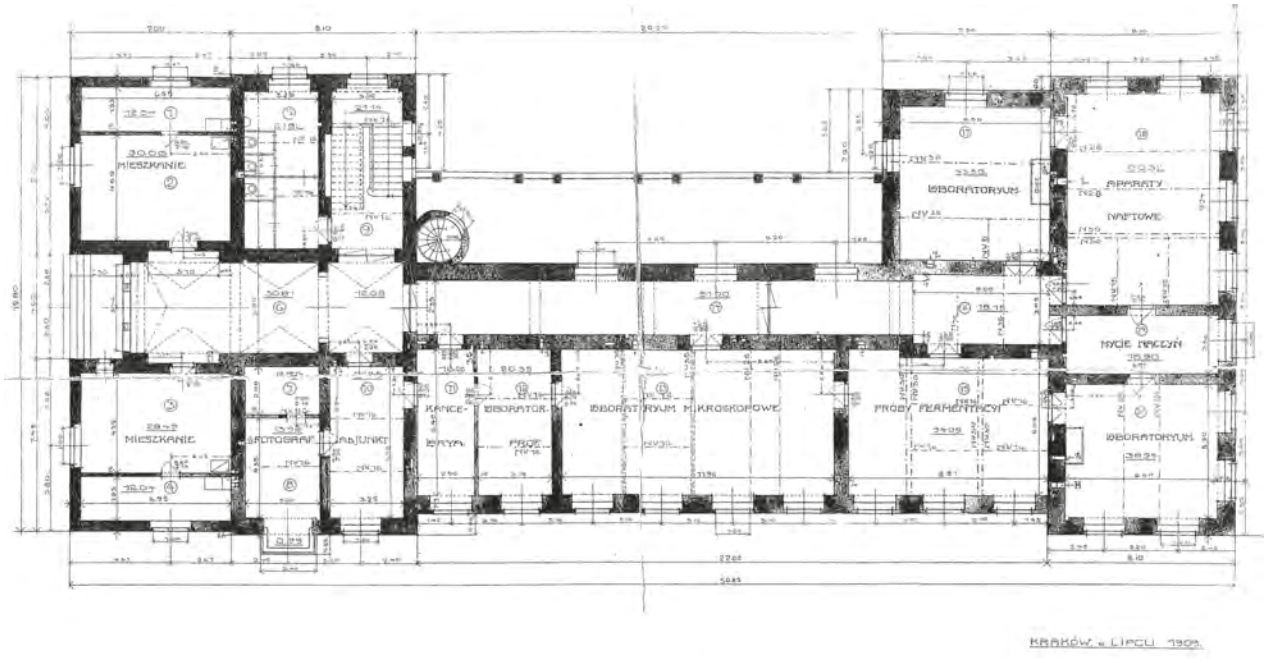
[68] *PSB*: Sławomir Odrzywolski…, s. 569.

[69] APKr, sygn, SPK 61. W marcu 1911 r. przenosiny do nowego gmachu przewidywano w okresie wakacyjnym lub w końcu 1912 r., APKr, sygn. SPK 62.

[70] *Dwudzieste pią te sprawozdanie* (…) *1912/1913*. Kraków 1913, s. 20.

[71] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*: *Antoni Procajłowicz*. Hasło oprac. R. Biernacka. T. 8. Red. K. Mikocka-Rachubowa, U. Makowska. Wrocław 2007, s. 466–468.

[72] Ich reliktem mogą być zachowane w sali konferencyjnej podstawy kilku stołów.



Ryc. 7. Projekt do budowy CK Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie, laboratorium chemiczne, sygnowany i datowany „S. Odrzywolski, w lipcu 1909" – rzut parteru; w zbiorach APKr, sygn. ABM, fasc. 309

larskie (a w każdym razie kolorystykę ścian). Na prawdopodobieństwo wprowadzania dekoracji malarskich do reprezentacyjnych wnętrz wskazuje wzmianka w sprawozdaniu za rok 1911/1912, że „Wacław Zarzycki, artysta – malarz, wykonał (…) szczegółowe kartony do urządzenia wewnętrznego (…) szkoły". Nie ulega jednak wątpliwości, że wystrój wnętrz był skromny, co wynikało z wielce ograniczonych środków finansowych. Oszczędności szukała Szkoła w powierzaniu prac własnym pracownikom, którzy część z nich wykonywali bezpłatnie[73]. Pojęcie o skromności wyposażenia wnętrz dają wspomniane fotografie Antoniego Pawlikowskiego z roku 1913, ukazujące m.in. korytarze i klatki schodowe. Jedynymi elementami wystroju – poza architekturą – są tutaj malowane lamperie z wzorzystymi szlakami oraz wiszące, kute lampy z szerokimi obręczami i szklanymi, kulistymi kloszami, o secesyjno-modernistycznym charakterze, identyczne może ze „świecznikami dla gmachu szkoły", dostarczonymi w 1913 roku przez Akcyjne Towarzystwo Elektryczne – dawniej Sokolniki i Wiśniewski ze Lwowa[74].

Ostateczne wykończenie prac w budynku głównym przypadło na rok 1912[75]. Publikowana wówczas fotografia ukazuje ukończone już w zasadzie budynki, chociaż brak jeszcze murowanego ogrodzenia. Ze względu na przedłużające się prace wykończeniowe Dyrekcja Szkoły 17 lipca 1912 roku powiadomiła Radę Szkolną Krajową o konieczności przesunięcia początku nowego roku szkolnego w gmachu

[73] *Dwudzieste czwarte sprawozdanie* (…) *1911/1912*. Kraków 1912, s. 61, 62. Oprócz zasług Procajłowicza i Zarzyckiego wspomina się w nim o prof. Edwardzie Herzbergu, który „opracował projekt i kosztorys urządzenia warsztatów".

[74] Jest o tym mowa w rachunku, przedstawionym przez tę firmę 17 lipca 1916 r., APKr, sygn. SPK 72.

[75] Subwencja Ministerstwa Robót Publicznych, przyznawana od 1911 r. w ratach po 30 000 koron (w łącznej wysokości 150 00 koron) służyła w pierwszym rzędzie wyposażaniu budynków głównego i laboratorium chemicznego (*Dwudzieste czwarte sprawozdane*…, s. 64); 15 czerwca 1912 r. Dyrekcja Szkoły przedstawiła rozliczenie dwóch pierwszych rat „na urządzenie wnętrza w nowym budynku" (APKr, sygn. SPK 65); w związku z wybuchem wojny – wykorzystana została w niewielkiej części. W 1912 r. prowadzono roboty instalacyjne; jak wynika z pisma Delegata Namiestnika z 6 kwietnia instalacje elektryczne wykonywano według kosztorysu opracowanego przez wspomniane Akcyjne Towarzystwo Elektryczne ze Lwowa; przewidziano m.in. „żarówki i świeczniki do oświetlenia elektrycznego" (APKr, sygn. SPK 62). Kosztorys na instalację gazową opracowała Gazownia Miejska „w bardzo szczupłych ramach" już w 1907 r., w związku z czym przyjęto kolejny, poszerzony, opracowany przez gazownię w 1911 r. Roboty wodno-kanalizacyjne i wodociągowe prowadzone były na podstawie przetargu rozpisanego 21 czerwca 1909 r., rozstrzygniętego 7 grudnia 1911 r., zatwierdzonego przez Namiestnictwo 14 maja 1912 r.; przyjęto ofertę krakowskiego Zakładu Instalacyjnego Karola Markusa „na całkowite urządzenie wodociągów" oraz ofertę przedsiębiorstwa budowlanego Hand i Riegelhaupt „na uskutecznienie kanalizacji w nowym gmachu" (APKr, sygn. SPK 65), przy czym zarówno roboty kanalizacyjne, jak wodociągowe prowadzone być miały z wykorzystaniem projektów opracowanych przez spółkę inż. Leonarda Nitscha (APKr, sygn. SPK 62). 2 grudnia 1911 r. Magistrat zawiadomił o zatwierdzeniu projektu kanalizacji; kolejny projekt kanalizacji, sygnowany przez Handa, zatwierdzono 17 lipca 1912 r. Ostatnie plany dotyczące „wodociągu domowego" zatwierdzono 17 października tegoż roku. Wyposażenie wnętrz wykonywała pracownia stolarska Wojciecha Bobera z Krakowa, co potwierdza skierowane doń pismo Dyrekcji Szkoły z 18 marca 1914 r., APKr, sygn. SPK 68.



Ryc. 8. Zespół gmachów CK Szkoły Przemysłowej, widok od północnego zachodu, 1913 r.; fot. A. Pawlikowski; reprod. za „Tygodnik Ilustrowany" 1913, s. 931; w zbiorach Muzeum UJ, sygn. 735Kr.; reprod. Pracownia Ikonografii Krakowa Muzeum Narodowego w Krakowie

głównym na 1 października[76]; w tym też terminie nastąpić miało poświęcenie[77]. Uruchomienie instalacji elektrycznej w głównym gmachu 3 października 1912 roku można zapewne uznać za końcową datę prowadzonych prac; dalsze – to tylko usuwanie usterek[78].

Jeszcze bardziej przeciągały się roboty w budynku laboratorium chemicznego. W cytowanym piśmie Dyrekcji Szkoły z 12 lipca 1912 roku przyjęto, że nauka w pracowniach chemicznych w pierwszym półroczu roku szkolnego 1912/1913 odbywać się będzie w starym budynku; ostatecznie budynek oddano do użytku dopiero na inaugurację roku szkolnego 1913/1914[79].

Wygląd budynku laboratorium chemicznego, realizowanego według projektu z 1909 r. (ryc. 7), odbiegał zasadniczo od stanu obecnego, ukształtowanego w latach międzywojennych. Dwupiętrowa bryła zwieńczona była wysokimi, łamanymi dachami (ryc. 8), nakrywającymi zarówno korpus główny, jak i oba skrzydła boczne, przy czym oś korpusu akcentowała osadzona na kalenicy wieżyczka. Inaczej niż obecnie rozwiązany był układ komunikacyjny. Główne wejście – wobec rezygnacji z westybulu – prowadziło od strony wschodniej przez parterową przybudówkę przy skrzydle bocznym.

Wraz z pracami wykończeniowymi w obu gmachach, postępowało porządkowanie otoczenia zespołu. W roku 1912 ułożono „trotoar" wzdłuż frontowych elewacji gmachów. 26 kwietnia Dyrekcja Szkoły interweniowała w Magistracie „o uporządkowanie ulic i trotoarów otaczających nowy budynek (…), jako też założenie chodnika łączącego przedłużoną ulicę Wolską" z wykonanym już przy gmachu szkoły, „by (…) także zewnętrzne otoczenie odpowiadało okazałości gmachu szkolnego"[80]. W roku 1913 – jak wynika ze wspomnianych fotografii Antoniego Pawlikowskiego (ryc. 8 i 9) – w rejonie gmachów szkolnych pojawiła się już zieleń w obrębie Alei Trzech Wieszczów. Najpóźniej na wiosnę 1914 roku urządzono ogród przed fasadą budynku głównego[81]. Jego pierwotna kompozycja nie jest znana; rysunek projektowy Odrzywolskiego ukazuje tu schematycznie drzewka o kuliście ukształtowanych koronach. Osiowa sytuacja bramki wskazuje na kompozycję symetryczną, dwukwaterową, inspirowaną zapewne ówczesnymi, modernistycznymi ogrodami.

Budowa warsztatów mechanicznych (1913–1916/1917) i stacji transformatorowej (1917)

Budynek warsztatów mechanicznych przewidziany był już w pierwotnym programie, jaki zarysowano w momencie narodzenia się idei budowy nowego kompleksu gmachów dla Szkoły Przemysłowej. Świadczy o tym stanowisko Ministerstwa Wyznań i Oświecenia z 25 lipca 1893 roku, a zwłaszcza datowany 30 sierpnia tegoż roku reskrypt Namiestnictwa, precyzujący wyraźnie, że całość objąć ma trzy budynki, z których jeden mieścić będzie „warsztaty mechaniczne wraz z maszyną parową i kotłownią"[82]. Stanowiska te są odzwierciedleniem tendencji, reprezentowanych przez Dyrekcję Szkoły i jej grono profesorskie. Bez wątpienia już pierwsze szkice sporządzone przez Sławomira Odrzywolskiego w 1897 roku zawierały i ten element zespołu. Jak wspomniano, kolejne wersje, dla zadośćuczynienia wymaganiom ministerialnym dotyczącym ograniczania kosztów, rezygnowały z osobnego budynku warsztatów. Projekt Odrzywolskiego datowany „w lipcu 1909" nie obejmował wprawdzie budynku warsztatów, jednak w okresie tym konieczność przeznaczenia dla nich osobnej budowli przestawała już budzić zastrzeżenia. Potwierdził to reskrypt Ministerstwa Robót Publicznych z 28 marca 1911 roku, w którym podkreślono jednak, że koszt tej inwestycji nie może przekroczyć 250 000 koron, zaś podstawą opracowania winien być zasadniczo przyjęty już („im Prinzippen genehmigte") projekt Odrzywolskiego, niewątpliwie o charakterze szkicowym, identyczny może z projektem I z 1897 roku. Tenże reskrypt formułował też wytyczne dla ostatecznego projektu, m.in. dotyczące rozwiązania elewacji ulicznych oraz szczegółowe wskazówki dla urządzania wnętrz. Polecono też, aby komin kotłowni – z uwagi na bliskość budynku szkolnego – miał wysokość 30 m. Wspomniany reskrypt został prze-

[76] APKr, sygn. SPK 65.

[77] Pismo Dyrekcji Szkoły do Magistratu z 26 kwietnia 1913 r.: „w drugiej połowie września lub w październiku ma nastąpić uroczyste poświęcenie budynku", APKr, sygn. SPK 66.

[78] Pisma Dyrekcji Szkoły do Kierownictwa Budowy z 14 października i 29 grudnia 1913 r., APKr, sygn. SPK 67, 68.

[79] Jeszcze na przełomie czerwca i lipca 1913 r. prowadzona była korespondencja pomiędzy Kierownictwem Budowy (reprezentowanym przez Zdzisława Odrzywolskiego), Dyrekcją Szkoły a prof. Stanisławem Albertim (sprawującym nadzór z ramienia Szkoły) dotyczącą robót wykończeniowych, obejmujących instalację gazową, malowanie pomieszczeń i układanie posadzek; kończący całość montaż urządzeń miał być ukończony do 30 sierpnia, APKr, sygn. SPK 67.

[80] APKr, sygn. SPK 68.

[81] Pismo Dyrekcji Szkoły do Kierownictwa Budowy z 18 marca 1914 r., APKr, sygn. SPK 68.

[82] *Szóste sprawozdanie* (…) *1893/1894*. Kraków 1894, s. 4.

słany Dyrekcji Szkoły przez Delegata Namiestnika 28 kwietnia 1911 roku z jednoczesnym wezwaniem, by Dyrekcja „jak najrychlej wypracowała szczegółowy program wewnętrznego urządzenia budynku warsztatowego" według ministerialnych wytycznych. W rezultacie 8 maja 1911 roku Dyrekcja zleciła profesorowi Szkoły Przemysłowej, przełożonemu wydziału mechaniczno-budowlanego, Edwardowi Herzbergowi „opracowanie szczegółowego projektu i kosztorysu urządzenia maszynowego i wewnętrznego warsztatów mechanicznych oraz – wspólnie z architektem projektującym – opracowanie rzutu poziomego budynku"[83]. Owym „architektem projektującym" był Sławomir Odrzywolski, wówczas emerytowany już profesor Szkoły Przemysłowej, którego kontakt z budową był coraz bardziej ograniczony. Współpracę w tym zakresie między Odrzywolskim a Herzbergiem potwierdza nieco wcześniejsza charakterystyka „pozaszkolnej" działalności tego ostatniego opracowana przez Dyrekcję (podobne charakterystyki dotyczyły też innych wykładowców) jako załącznik do pisma z 9 lutego 1911 roku, skierowanego do Rady Szkolnej Krajowej: „opracował wspólnie z profesorem Odrzywolskim i profesorem Ossowskim[84] szkic dom warsztatów CK Szkoły Przemysłowej w Krakowie oraz przedwstępny, przybliżony kosztorys urządzenia wewnętrznego". W charakterystyce tej zaznaczono, że wspomniane prace prof. Herzberg wykonał bezpłatnie[85]. Należy przypuszczać, biorąc pod uwagę datę pisma, że chodzi o wcześniejszą wersję projektu, nad którą Herzberg pracował już z Odrzywolskim. Jednocześnie podkreślono doświadczenia Herzberga, który podobny, „szczegółowy projekt i kosztorys urządzenia maszynowego" wykonał dla Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie.

Prace nad projektem – a właściwie adaptacją istniejącego już projektu – trwały zaskakująco długo. Przyczyną były zapewne trudności we współpracy między Herzbergiem a Odrzywolskim, który po przejściu na emeryturę bardzo powoli wywiązywał się z tego zadania i chyba nie do końca się z niego wywiązał. Tymczasem „CK Ministerstwo Robót Publicznych oznajmiło reskryptem z dnia 17 lutego 1912 roku (…), że do preliminarza na rok 1912 wstawiło przy CK Szkole Przemysłowej w Krakowie kredyty w wysokości 10000 K. jako pierwszą ratę nieznanego jeszcze wydatku na wewnętrzne urządzenie warsztatów tejże szkoły", oczekując na „szczegółowy program wewnętrznego urządzenia budynku warsztatowego"[86]. 9 lipca 1912 roku Dyrekcja Szkoły przesłała Ministerstwu Robót Publicznych „szczegółowo wypracowany przez (…) profesora Herzberga program urządzenia budynku warsztatowego", zawiadamiając o tym Delegata Namiestnika i Radę Szkolną Krajową. Nadal nie było pełnego projektu, bowiem Rada Szkolna 14 lipca informowała Starostwo, że „uwzględniając prośbę nadradcy Odrzywolskiego, CK Ministerstwo Robót publicznych reskryptem z dnia 1 czerwca 1912 roku (…) zgodziło się na przedłużenie terminu celem brakujących jeszcze planów szczegółowych (w skali 1:100) i kosztorysu budynku warsztatowego (…) do końca czerwca"; wobec upływu tego terminu Rada Szkolna wezwała „o spowodowanie bezzwłocznego przesłania przez Odrzywolskiego pomienionych planów i kosztorysów" [87].

Zachowany, kompletny projekt budynku warsztatów[88] (ryc. 10, 11) nie jest – w przeciwieństwie do projektów



Ryc. 9. Zespół gmachów ck Szkoły Przemysłowej, widok od południowego zachodu, 1913 r.; fot. A. Pawlikowski; reprod. za „Tygodnik Ilustrowany" 1913, s. 931; w zbiorach Muzeum UJ, sygn. 735Kr.; reprod. Pracownia Ikonografii Krakowa Muzeum Narodowego w Krakowie

Odrzywolskiego dotyczących budynku głównego i laboratorium chemicznego – ani sygnowany, ani datowany, chociaż sposób opracowania (m.in. liternictwo) jest podobny. Projekt ten podpisany został jedynie przez „ck radcę dworu", występującego tu „za Komitet Budowy". Musiał być ukończony przed 26 lipca 1913 roku, kiedy Delegat Namiestnika wystąpił do Magistratu „o zatwierdzenie projektów warsztatów". Magistrat projekty zatwierdził 9 sierpnia 1913 roku.

Z powyższych przekazów zdaje się wynikać, że ostatecznie zapewne sam Herzberg adaptował starsze projekty Odrzywolskiego, dostosowując je do wymogów władz. Budynek warsztatów byłby zatem – w ówczesnej formie, zrealizowanej według wspomnianego projektu – dziełem Odrzywolskiego jedynie w ogólnej koncepcji, zaś Herzberg, chociaż nie był architektem, może tu uchodzić za współautora. Neogotycki, schodkowy szczyt południowego ryzalitu elewacji wschodniej jest motywem wyraźnie zapóźnionym stylistycznie względem ówczesnej twórczości Odrzywolskiego, przypominając formy znane z rysunku z 1904 roku. Zapewne element ten został mechanicznie powtórzony za starszą wersją projektową Odrzywolskiego, pochodzącą z okresu dominacji form historycznych.

Wykonawcą prac była firma Hand i Riegelhaupt[89]. Prace rozpoczęły się pod koniec lata 1913 roku[90]. Wiosną 1914

[83] APKr, sygn. SPK 62.

[84] Stefan Ossowski, absolwent i doktor Politechniki Lwowskiej, był inżynierem elektrykiem.

[85] *Dwudzieste czwarte sprawozdanie* (…) *1911/1912*, s. 61.

[86] Ibidem, s. 64.

[87] APKr, sygn. SPK 65.

[88] APKr, ABM, fasc. 309.

[89] Wynika to z pisma Namiestnictwa z 7 lipca 1916 r., APKr, sygn. SPK 71.

[90] Zapowiada to pismo Dyrekcji Szkoły do Ministerstwa Robót Publicznych z 7 lipca 1913 r. (APKr, sygn. SPK 67), a potwierdzają pochodzące z podobnego okresu zdjęcia Antoniego Pawlikowskiego.



Ryc. 10. Projekt do budowy warsztatów dla CK Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie, niesygnowany, niedatowany, adnotacja Magistratu: „Kraków, 9 VIII 1913, widziano" – fasada; w zbiorach APKr, sygn. ABM, fasc. 309

roku prowadzono roboty instalacyjne, nadzorowane przez Herzberga[91]. Od schyłku 1913 roku przyjmowano oferty i wysyłano zamówienia na sprzęt dla warsztatów (m.in. zamówienia kotła, żurawia i maszyny parowej w fabryce Zieleniewskiego). Szybkiemu ukończeniu dobiegającej już do końca budowy stanął na przeszkodzie wybuch wojny. Po przerwie, jaka nastąpiła od początku sierpnia 1914 roku, roboty podjęto w roku 1915: Dyrekcja Szkoły piśmie do Krajowej Rady Szkolnej z 29 kwietnia zwróciła uwagę na pilną potrzebę kontynuowania robót, wyrażając nadzieję, że zostaną one ukończone do października roku następnego[92]. Sprawę przyspieszyła zapewne koncepcja umieszczenia w warsztatach Szkoły dla inwalidów wojennych. Ostatecznie prace ukończono na przełomie lat 1916/1917[93]. Powstał zachowany do dzisiaj, chociaż znacznie przekształcony w latach międzywojennych zespół, poza północną częścią skrzydła zachodniego i fragmentem północnego. Całość miała gabaryt parterowy; jako piętrowe rozwiązano tylko skrzydło dzielące dwa podwórza. Regularną, starannie opracowaną kompozycję uzyskały tylko elewacje uliczne.

Ostatnim elementem, który wiązać należy z zasadniczą fazą budowlaną Szkoły Przemysłowej, jest niewielki budynek stacji transformatorowej, położony w obrębie podwórza między gmachem głównym a budynkiem laboratorium chemicznego, z dostępem przez bramę w linii ogrodzenia przy alei Adama Mickiewicza. Projekt – wprowadzający modernistyczne formy – datowany jest „w maju 1917" i sygnowany przez Elektrownię Miejską w Krakowie, której rozwój oszczędził szkole budowy własnej elektrowni zakładowej. Projekt został zatwierdzony przez Magistrat 17 czerwca 1917 roku[94] i zapewne wkrótce potem zrealizowany.

Wtórne przekształcenia zespołu

Wybuch pierwszej wojny światowej spowodował, że budynki szkolne – bez warsztatów mechanicznych – funkcjonowały zgodnie ze swym przeznaczeniem tylko przez rok szkolny 1913/1914. Już w dniu 1 sierpnia 1914 roku, w związku z ogłoszoną mobilizacją, Dyrekcja Szkoły otrzymała pismo dowództwa 16 pułku pospolitego ruszenia, nakazujące opuszczenie budynków w ciągu następnego dnia. 2 sierpnia doręczono pismo prezydenta miasta, który – powołując się na zarządzenie Komendanta twierdzy Kraków – nakazał opuszczenie budynków szkolnych, przeznaczonych dla szpitala wojskowego. Szkoła zaczęła wykonywać te nakazy 2 sierpnia, pozostawiając jedynie „ubikacje (…) ze zbiorami naukowymi" i mieszkania służbowe. W ciągu sierpnia budynki zajmowało wojsko (formujący się 16 pułk pospolitego ruszenia), natomiast 3 września Komenda twierdzy „poleciła opróżnić (…) budynek (…), by jutro mogła przystąpić do urządzania szpitala"; „Festungsspital Nr 9" działał tu już 11 września. Do dyspozycji Szkoły pozostawało nadal „kilka małych ubikacji" i mieszkanie służbowe[95]. Po pertraktacjach z Komendą twierdzy, 2 lutego 1915 roku udzielona została zgoda na uwolnienie przez szpital trzech pokoi na drugim piętrze południowego skrzydła gmachu głównego, gdzie 11 lutego rozpoczęto naukę, oczywiście w bardzo ograniczonym zakresie. W wyniku kolejnych pertraktacji, finalizowanych na przełomie października i listopada 1915 roku, Komenda twierdzy zgodziła się na przekazanie Szkole całego budynku laboratorium chemicznego, w zamian za rezygnację z pomieszczeń w gmachu głównym[96]. Przenoszenie się Szkoły do budynku „chemicznego" przypadło na przełom stycznia i lutego 1916 roku[97].

[91] Według pisma Dyrekcji Szkoły z 16 kwietnia 1914 r. instalacja centralnego ogrzewania winna być ukończona w październiku, „aby dalsze roboty instalacyjne wewnątrz warsztatów mogły się odbyć w porze zimowej", APKr, sygn. SPK 68.

[92] APKr, sygn. SPK 70.

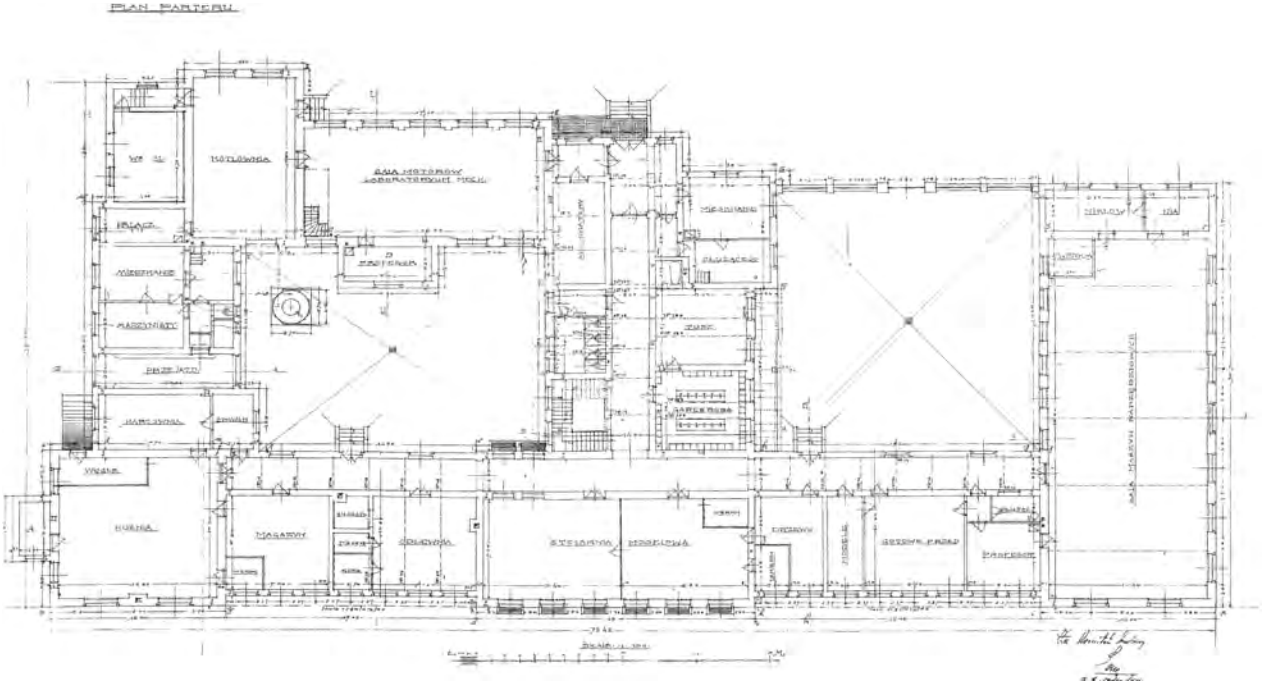
[93] 7 lipca 1916 r. Namiestnictwo poleciło Starostwu nawiązanie rozmów z dotychczasowym wykonawcą, firmą Hand i Riegelhaupt, 3 października Dyrekcja zawiadomiła Fabrykę Maszyn Zieleniewskiego o rozpoczęciu robót wykończeniowych „i że prawdopodobnie za kilka tygodni będzie można zmontować zamówione urządzenia". Pod koniec października wykonywano posadzki, 28 listopada Magistrat zatwierdził plan kanalizacji (APKr, sygn. SPK 72), na początku 1917 r. podjęto roboty związane z instalowaniem kotła parowego (APKr, sygn. SPK 73).

[94] APKr, sygn. ABM, fasc. 309.

[95] APKr, sygn. SPK 69.

[96] APKr, sygn. SPK 70.

[97] APKr, sygn. SPK 71.



Ryc. 11. Projekt do budowy warsztatów dla CK Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie, niesygnowany, niedatowany, adnotacja Magistratu: „Kraków, 9 VIII 1913, widziano" – rzut; w zbiorach APKr, sygn. ABM, fasc. 309

W okresie międzywojennym Państwowa Szkoła Przemysłowa była doskonale zarządzanym zakładem[98]. U progu II Rzeczypospolitej odzyskanie budynków nie było jeszcze możliwe: do czerwca 1920 roku były zajęte przez polskie władze wojskowe, później niezbędny okazał się remont, który trwał do marca 1921 roku[99]. Do najważniejszych inwestycji dwudziestolecia należała rozbudowa warsztatów mechanicznych jako siedziby Wydziału Mechanicznego. Projekt, datowany 27 maja 1925 roku, opracował Artur Romanowski (pełniący też funkcję kierownika robót), absolwent Politechniki Lwowskiej, zatrudniony w Szkole od 1910 roku jako nauczyciel konstrukcji budowlanych[100]. Prace, rozpoczęte po zatwierdzeniu dokumentacji przez Magistrat (13 października), trwały do początku roku 1926[101]. W rezultacie budynek uzyskał obecny wygląd: nadbudowano piętro, skrzydło północne przedłużono nieco ku zachodowi i nadbudowano, powiązaną z nim, północną część skrzydła wschodniego. W miejsce muru parawanowego, zamykającego od zachodu dziedziniec północny, zbudowano (w nieco wcześniejszym etapie) parterowy aneks, jako północną część skrzydła wschodniego. W rezultacie bryła i elewacje uległy daleko idącym przekształceniom; należy jednak podkreślić, że zarówno w projekcie, jak w realizacji nawiązano do form istniejących: do ceglanego lica ścian, tynkowanych, dekoracyjnych płycin, form otworów, utrzymując pierwotny charakter stylowy. Równie poważnym zadaniem była nadbudowa i przebudowa gmachu laboratorium chemicznego. Inwestycja ta nie jest niestety udokumentowana: nie zachowały się projekty, ani korespondencja. Celem przebudowy prowadzonej w latach 30. było uzyskanie dodatkowej kubatury dla pomieszczenia w nadbudowanym, trzecim piętrze Liceum Telekomunikacyjnego, które działalność rozpoczęło (i zakończyło) w roku szkolnym 1938/1939[102]. W przeciwieństwie do nadbudowy budynku warsztatów prace te oznaczały przyjęcie estetyki całkowicie odmiennej od form pierwotnych, z przekreśleniem założeń estetycznych projektu Odrzywolskiego. Całkowitej zmianie uległa bryła, gdyż wprowadzenie nowej

[98] Wobec częściowo tylko zachowanych materiałów źródłowych (w zasadzie do 1926 r.; por. przyp. 10) istotną rolę dla dokumentacji tego okresu odgrywa pismo dyrektora Edwarda Kosteckiego z 26 października 1945 r. (sprawował tę funkcję także w latach międzywojennych), charakteryzujące szczegółowo stan Szkoły do 1939 r.: „Budynek główny miał sale wykładowe i rysunkowe, pracownię fizyczną, bibliotekę nauczycielską i uczniowską, czytelnie, kancelarię szkolną, sekretariat i salę posiedzeń, warsztat do ćwiczeń w budowaniu, salę gimnastyczną, gabinet lekarski i dentystyczny, pomieszczenia organizacji uczniowskich (…). Nadto w budynku głównym mieścił się Instytut Sztuk Plastycznych. Drugi budynek przeznaczony był na pomieszczenia pracowni chemicznych, a to pracowni chemii ogólnej, chemii analitycznej, chemii fermentacyjnej; nadto znajdowała się tam sala do prac mikroskopowych, pomieszczenie dla zbiorów mikrobiologicznych, pracownie nauczycielskie, kilka sal wykładowych, nadto liczne ubikacje dla pomieszczenia urządzeń pomocniczych. Trzeci budynek, warsztatów, mieścił wielką, bo o wymiarach 11 x 35 m, ślusarnię ręczną, w której mogło równocześnie pracować 120 uczniów (…), halę obrabiarek, szlifiernię, hartownię, spawalnię, halę maszyn, laboratorium elektryczne, pomiarowe i maszynowe, ubikacje do ćwiczeń w instalacjach elektrycznych, umywalnie i szatnie", Biblioteka Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie, akta z 1945 r.

[99] Krzyżanowski K.: Zarys historii i rodowód…, s. 30–32.

[100] APKr, sygn. SPK 60.

[101] Ibidem, s. 38; APKr, sygn. ABM, fasc. 309.

[102] Pismo dyrektora Edwarda Kosteckiego z 26 października 1945 r.; zob. przyp. 98.

kondygnacji związane było z likwidacją łamanych dachów i wprowadzeniem horyzontalnego zamknięcia budowli. Nowe wejście główne – w postaci trójarkadowego portyku – zaakcentowało środkową część fasady (od ulicy Krupniczej).

Rozwój Szkoły przerwała okupacja hitlerowska[103]. Wojsko niemieckie zajęło główny gmach między 10 a 12 września 1939 roku; na przełomie października i listopada umieszczono tu urząd leśny, co pociągnęło podział dawnych sal na mniejsze pokoje dla urzędników. Budynek laboratorium chemicznego, w którym Szkoła w pierwszych miesiącach okupacji prowadziła naukę, zajęty został przez władze niemieckie w połowie lutego 1940 roku. Budynek ten „po zupełnym zniszczeniu wszystkich urządzeń i instalacji, po odpowiedniej przeróbce, zajął urząd dewizowy, a następnie główna komenda policji niemieckiej"[104]. Część wyposażenia laboratoriów chemicznych i pracowni szkolnych przeniesiono do synagogi Tempel na Kazimierzu, przekształconej przez hitlerowców na magazyn. W piwnicach wybudowano schrony z wyjściami do budynku głównego, na ulicę i na podwórze. Do kwietnia 1941 roku Szkoła utrzymywała jeszcze budynek warsztatów mechanicznych, dzieląc go z kursami dla ślusarzy, prowadzonymi dla potrzeb niemieckiego lotnictwa wojskowego. „Budynek warsztatowy, w którym pozostać musiały prawie wszystkie urządzenia, został przez okupanta zniszczony, w szczególności zmieniono hale maszyn i maszynowe laboratorium chemiczne, a w końcu pobytu okupantów rozkradziono i wywieziono obrabiarki". Dawna Szkoła Przemysłowa nadal pracowała, lecz zmuszona do licznych przeprowadzek, rozbita na pięć mniejszych szkół (np. wyrzucona z budynku warsztatów Szkoła Rzemiosł funkcjonowała w dawnym żydowskim domu modlitwy przy ulicy św. Agnieszki 5).

Bezpośrednio po wyparciu Niemców z Krakowa, już w styczniu 1945 roku, Szkoła – ponownie zjednoczona pod wspólnym kierownictwem jako Państwowa Szkoła Przemysłowa – przystąpiła do remontu gmachów. 8 marca 1945 roku zakończono remont budynku laboratorium chemicznego prowadzony pod nadzorem arch. Jerzego Struszkiewicza; po mszy św. w kościele św. Anny – w dniu następnym odbyła się w tym budynku inauguracja roku szkolnego. Praca odbywała się w trudnych warunkach, zaś wyposażenie Szkoły było rozkradane[105]. Nadal prowadzono remonty pozostałych budynków: głównego i warsztatów. 22 marca 1945 roku zarówno „świeżo wykończony budynek, w którym odbywała się nauka", jak i „budynek główny, w którym rozpoczęto remont" oraz budynek warsztatów – zostały zajęte na szpital Armii Czerwonej. Ponownie doszło do zniszczenia wyposażenia Szkoły, która mogła zabrać tylko część umeblowania[106]. Powrót Szkoły do jej gmachów nastąpił po roku, 6 kwietnia 1945 roku; niezbędny był wówczas generalny remont, który trwał kilka tygodni.

Okres PRL-u, ze swoją tendencją do negowania osiągnięć czasów minionych, cechował się częstymi reorganizacjami, które w znacznym stopniu zatarły pierwotny charakter i cele Szkoły Przemysłowej, aczkolwiek jej tradycja nie została przerwana i jest kontynuowana przez szkoły obecnie istniejące. Już we wrześniu 1947 roku odłączono od Państwowej Szkoły Przemysłowej Liceum Chemiczne, zorganizowane w wyremontowanym budynku dawnego laboratorium. 1 września 1951 roku, w wyniku reorganizacji szkolnictwa zawodowego podporządkowanego różnym ministerstwom branżowym, Państwowa Szkoła Przemysłowa, najstarsza uczelnia techniczna w Polsce, została zlikwidowana. W miejsce jej Wydziału Mechanicznego utworzono dwie szkoły: Technikum Mechaniczne im. Szczepana Humberta oraz Zasadniczą Szkołę Zawodową nr 1. Stan ten trwał do roku 1970, kiedy obie szkoły połączono w Zespół Szkół Mechanicznych nr 1. Prace prowadzone po 1945 roku nie zmieniły charakteru zespołu gmachów[107]. Realizowane od 1995 roku roboty konserwatorskie – finansowane i nadzorowane przez Społeczny Komitet Odnowy Zabytków Krakowa zgodnie z generalnym programem Komitetu dotyczącym dziedzictwa kulturowego przełomu XIX i XX wieku – eksponują wysokie wartości zabytkowe zespołu[108].

Miejsce gmachów Szkoły Przemysłowej w twórczości Sławomira Odrzywolskiego

Twórczość Sławomira Odrzywolskiego, jednego z czołowych architektów krakowskich doby autonomii galicyjskiej, najbardziej może reprezentatywnego architekta tego okresu i owego środowiska, wciąż oczekuje na wyczerpujące, monograficzne opracowanie. Podstawową wiedzę z zakresu budownictwa posiadł – jak większość krakowskich architektów – w Instytucie Technicznym (1860–1866; jego nauczycie-

[103] Podstawowym źródłem dla tego okresu – a także dla pierwszych miesięcy powojennych – są: wspomniane pismo dyrektora Kosteckiego oraz praca tutejszego nauczyciela, napisana zapewne wkrótce po okupacji: Krzyżanowski K.: „Historia Państwowej Szkoły Przemysłowej…". Akta z 1945 r. zachowały się w Bibliotece Zespołu Szkół Mechanicznych nr 1 w Krakowie.

[104] Z tą ostatnią funkcją wiązały się umieszczone na fasadzie emblematy hitlerowskich formacji policyjnych; ich pozostałości usunięto dopiero w toku ostatniego remontu.

[105] 10 marca 1945 r. Dyrekcja Szkoły zwraca się do milicji „o wyznaczenie stałego posterunku celem ochrony budynków i inwentarza szkolnego, który stale narażony jest na rozgrabianie" (pismo w aktach Szkoły z 1945 r.).

[106] „Kilka dni później otrzymała Szkoła Przemysłowa budynek (…) Państwowej Szkoły Żeńskiej przy ul. Syrokomli (…); w trzecim dniu został on zupełnie nieoczekiwanie zajęty na szpital Armii Czerwonej". W rezultacie Szkoła pozyskała sale w budynkach przy ul. Meiselsa 1, ul. Krupniczej 4 i ul. Starowiślnej 58; warsztaty mieściły się nadal przy ul. św. Agnieszki 5.

[107] Ich całokształt nie jest możliwy do precyzyjnego odtworzenia wobec zniszczenia części źródeł. Najpoważniejszymi inwestycjami były: prowadzona w drugiej połowie 1948 r. adaptacja strychów w skrzydle przy ul. Humberta dla Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych (projekt arch. Mariana Jaroszewskiego) oraz budowa nowego skrzydła południowego w latach 1970–1972 (projekt arch. Janiny Koryckiej z Miejskiego Biura Projektów), celowo skontrastowanego z dawną architekturą.

[108] Krasnowolski B.: *Odnowa zabytków Krakowa. Geneza, cele, osiągnięcia, zamierzenia*. Kraków 2004, s. 138.

lem był tu Filip Pokutyński), z kolei – co również było typową drogą w tym środowisku – w ślad za swym krakowskim mistrzem studiował w berlińskiej Königliche Bauakademie (1866–1869)[109], później zaś działał tam jako realizator i projektant kilku budowli[110]. Wraz ze sprowadzeniem się na stałe do Krakowa (1878) objął stanowisko profesora w ówczesnym CK Instytucie Przemysłowym, pracując tu – to jest w CK Państwowej Szkole Przemysłowej – do emerytury w 1909 roku.

Podobnie jak większość krakowskich architektów, Odrzywolski pasjonował się problemami zabytków, zwłaszcza krakowskich; dobra znajomość historii architektury i naukowe zainteresowania znalazły wyraz nie tylko w jego publikacjach (często związanych z zamierzonymi i prowadzonymi restauracjami), lecz i w architektonicznych projektach nowych budowli. W okresie pierwszych starań o podjęcie restauracji zamku królewskiego na Wawelu zebrał materiały do jego restauracji (1880–1882) i wygłosił poświęcony zamkowi inauguracyjny wykład na zorganizowanym w Krakowie I Zjeździe Techników Polskich[111]. W toku dyskusji prezentował – w polemice z Tomaszem Prylińskim – pogląd „ze stanowiska artysty i architekta", dążąc „do utworzenia ze zamku jednolitej architektonicznie całości, chociaż by nawet wypadało wyrzec się ścisłego naśladowania drobnych szczegółów podług istniejących oderwanych ornamentów"[112].

Neorenesans, w którym motywy wawelskie i odwołania do sztuki cinquecenta wiązały się z zasadami kompozycyjnymi wpojonymi m.in. na studiach w Berlinie, znalazły odzwierciedlenie w realizacjach architektonicznych z 80. i 90. lat XIX stulecia, m.in. w krakowskich kamienicach: własnej przy ulicy Studenckiej 19 (1885), reprezentacyjnym zespole przy ulicy Basztowej 23, 24 i 25 (1886–1890) oraz przy ulicy Wolskiej 16, 32 i 34 (1890–1891). W podobnym duchu utrzymany jest dwór Męcińskich w Partyniu (1882–1892). Charakterystycznym zjawiskiem, które znajdzie odzwierciedlenie w projektach Szkoły Przemysłowej, było operowanie ceglanym detalem elewacji, wywodzące się w pewnej mierze z berlińskich, schinklowskich jeszcze tradycji, prezentowane nie tylko w budowlach o stosunkowo małej skali, lecz i w gmachach monumentalnych (jak opracowany wspólnie z Karolem Zarembą konkursowy projekt Teatru Słowackiego z 1889 roku)[113].

Zainteresowanie gotykiem, wyniesione z krakowskich i berlińskich studiów oraz z podróży po Francji, owocowało projektami neogotyckich kościołów (w Miejscu Piastowym, 1888; w Albigowej, 1895–1897; w Mrowli, 1896–1900; późny przykład w Rabce, 1903–1905), zwłaszcza jednak wielce prestiżowymi restauracjami monumentalnej fary w Bieczu (1891–1900)[114] i wawelskiej katedry (1895–1904)[115]. W obu tych realizacjach stał na stanowisku purystycznym, z bezwzględną dyskwalifikacją sztuki baroku. W Bieczu, zapewne w związku z doświadczeniami we wprowadzaniu nowej sztuki do wnętrz średniowiecznych kościołów – od czasów matejkowskiej polichromii kościoła Mariackiego w Krakowie z 1892 roku – Odrzywolski nawiązał współpracę ze Stanisławem Wyspiańskim, który wówczas tworzył malarski wystrój krakowskiego kościoła Franciszkanów. Sprowadzenie Wyspiańskiego do Biecza było zapewne pomysłem Tadeusza Stryjeńskiego (zastępującego chwilowo Odrzywolskiego), z którym młody artysta współpracował w krakowskim kościele Św. Krzyża. Spotkanie Wyspiańskiego z oboma znanymi krakowskimi architektami-restauratorami skończyło się podobnie: konfliktem. Odrzywolski odrzucił bowiem pomysły Wyspiańskiego, pragnącego w swym dziele wprowadzić polne kwiaty, zalecając mu neogotyckie motywy z wzorników. W liście do Lucjana Rydla Wyspiański wielce pogardliwie oceniał horyzonty artystyczne Odrzywolskiego: „on całe życie nic innego nie robił, tylko kalkował z książek i różnych musterów (…). On tym fałszem stoi, nim żyje, nim jedynie egzystuje (…), jemu się zawsze najbanalniejsze rzeczy podobają"[116].

W pierwszych latach XX stulecia stosunek Odrzywolskiego do „nowej sztuki", a tym samym do historyzmu, uległ pewnej zmianie. Widać to wyraźnie w obu wspomnianych realizacjach restauratorskich: w uzupełnieniu architektury bieckiej fary „młodopolską" polichromią Włodzimierza Tetmajera (1905–1906) i we wprowadzaniu secesyjnej stylizacji niektórych detali we wnętrzu wawelskiej katedry, zwłaszcza w ściankach, oddzielających ambit od prezbiterium. Nie zrywając z tradycją historyzmu, trwając przy puryzmie w restaurowaniu zabytków[117], Odrzywolski – podobnie, jak inni krakowscy architekci – podjął próbę interpretacji tradycji w duchu „nowej sztuki" (nie brak jednak nadal nawrotów do historyzmu, zwłaszcza, jeśli chodzi o formy i bryły silnie eksponowane, jak pochodząca z 1913 roku neogotycka dzwonnica przy olkuskiej farze). Najciekawszym przykładem tej nowej orientacji architekta jest siedziba krakowskiego Towarzystwa Technicznego przy ulicy Straszewskiego 28 z lat 1905–1906, wysoko oceniana przez współczesnych[118]; w ar-

[109] Solewski R.: *Matnia*…, s. 91.

[110] Klimała K.: *„Szkoła berlińska" w Krakowie*. „Rocznik Krakowski" 2002, t. 68, s. 203, 204.

[111] Odrzywolski S.: *Dawny zamek królewski na Wawelu. Materiały do restauracji*. T. 1–3. Kraków 1880–1882; idem: *Zamek na Wawelu*. Kraków 1885 (nadbitka z: *Pamiętnik I Zjazdu Techników Polskich w Krakowie*). Zainteresowanie renesansem w Polsce znalazło odzwierciedlenie w kolejnych publikacjach: Odrzywolski S.: *Zamek w Baranowie*. Kraków 1895; idem: *Renesans w Polsce. Zabytki sztuki z wieku XVI i XVII*. Wien 1899.

[112] Cyt. za: Frycz J.: *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*. Warszawa 1975, s. 163.

[113] Górska H.: *Działalność architektoniczna*…, s. 242, 243 i il. 5.

[114] Krasnowolski B.: *Między Wschodem a Zachodem. Studia nad historią i sztuką pogranicza polsko-łemkowskiego*. Toruń 2010, s. 271, 272.

[115] Odrzywolski S.: *W sprawie restauracji katedry na Wawelu*. „Życie i Sztuka" (ilustrowany dodatek do: „Kraj" 1901, R. 1, nr 23), s. 264–266; ibidem: polemika: Kopera F., Lepszy L., s. 266, 267; idem: *Restauracja katedry na Wawelu*. „Architekt" 1901, nr 2, s. 50–54, 66–71, 81–89, 97–101; Frycz J.: *Restauracja i konserwacja*…, s. 292–305; Górska H.: *Restauracja katedry na Wawelu przez Sławomira Odrzywolskiego na przełomie XIX i XX wieku*, „Studia Waweliana" 1994, t. 3, s. 123–141.

[116] Cyt. za: Frycz J.: *Restauracja i konserwacja*…, s. 247, 248.

[117] Przykładem może być restauracja wileńskiego kościoła św. Anny, przeprowadzona przezeń w latach 1902–1905 wraz z warszawskim architektem Józefem Dziekońskim; Frycz J.: *Restauracja i konserwacja*…, s. 222.

[118] Dziekoński J.: *Architekt*…, s. 381.

chitekturze sakralnej tendencje takie reprezentuje kościół w Zabawie koło Radłowa (1911–1912). Zaliczyć tu należy też dom Zygmunta Małachowskiego przy ulicy Piłsudskiego 36 (1908), siedzibę Towarzystwa Rolniczego przy placu Szczepańskim 8 (1909, wraz z Wacławem Krzyżanowskim) oraz projekty niezrealizowane: krakowskiego ratusza na placu Św. Ducha (1904) i Akademii Górniczo-Hutniczej (1913; z Adamem Ballenstedtem). Wpływ na zmianę postawy mogła mieć współpraca z młodym Franciszkiem Mączyńskim, trudna do uchwycenia wobec braku sygnatur tego ostatniego na projektach[119]. Tadeusz Dobrowolski widział tu przeplatanie się secesji – inspirowanej głównie wzorami wiedeńskimi – z silną w Krakowie tradycją eklektyzmu[120]. Jednocześnie, zwłaszcza w reprezentacyjnych budowlach cechujących się wielkimi rozmiarami, do głosu dochodziło monumentalizowanie formy, przechodzące z czasem – jak podkreśla Hanna Górska – w swoiste klasycyzowanie (wzmiankowany projekt ratusza)[121]. I chociaż Odrzywolski nigdy nie zrezygnował z *decorum* (traktowanego coraz bardziej płaszczyznowo) na rzecz brył i proporcji, to znacznie zakres stosowania detali ograniczał, aby w konsekwencji – we wspomnianym projekcie konkursowym na gmach Akademii Górniczo-Hutniczej – dojść do „półmodernizmu" (według propozycji terminologicznej Andrzeja K. Olszewskiego)[122]. Wpływy wczesnego modernizmu na twórczość Odrzywolskiego (i na „młodopolską" architekturę z Domem Pod Globusem Tadeusza Stryjeńskiego i Franciszka Mączyńskiego na czele) akcentują Jacek Purchla i Zbigniew Beiersdorf, wskazując na inspiracje architektury północnej, zwłaszcza holenderskiego architekta Hendrika Petrusa Berlage[123]. Jego dzieła (np. amsterdamska giełda otwarta w 1903 roku, pałacyk myśliwski rodziny Kröller-Müllerów koło Otello) cechuje operowanie ceglanym licem elewacji skontrastowanych z kamiennymi szczegółami, przy bardzo daleko posuniętej oszczędności, niemal eliminacji detalu.

W projektowaniu kompleksu gmachów Szkoły Przemysłowej, przebiegającym – jak wykazano wyżej – w kilku etapach w ciągu kilkunastu lat, odzwierciedliło się stopniowe przechodzenie Odrzywolskiego od form historyzujących do wczesnego modernizmu, widoczne zwłaszcza w opracowaniu detalu. Pracując dla swej macierzystej instytucji, miał za sobą doświadczenia w projektowaniu szkół[124] – prace dla Jasła[125], Sambora i Białej[126]. W omawianym kompleksie architektonicznym wyodrębnić można następujące, główne tendencje:

1. Tradycje architektury reprezentowanej przez Odrzywolskiego i innych architektów krakowskich końca XIX wieku: zaliczyć tu należy dominujące zapewne w pierwszych wersjach, a zachowane częściowo w ostatecznej, realizacyjnej, historyzujące detale oraz dekoracyjnie kształtowane wątki ceglane, odgrywające dominującą rolę we wszystkich elewacjach.

2. Pojawiające się po 1900 roku oddziaływanie wczesnego modernizmu i secesji, a zwłaszcza ogólnego klimatu „nowej sztuki", sprzyjającego poszukiwaniu form nowych i oryginalnych, przejawiające się nie tylko w detalach, lecz także w proporcjach i płaszczyznowości, nawiązującej w pewnym sensie do wzorów wiedeńskich.

3. Związane z poszukiwaniem oryginalności, lecz będące odrębnym zjawiskiem, odwoływanie się do swoiście interpretowanych form rodzimych, czerpanych z tradycji ludowych, zwłaszcza podhalańskich.

Ewolucja kolejnych projektów Odrzywolskiego polegała – poza zmieniającymi się założeniami dotyczącymi programów funkcjonalnych – na coraz wyraźniejszym odchodzeniu od kostiumu historycznego ku „nowej sztuce". Wymownym dowodem jest zestawienie czwartej wersji projektowej z 1904 roku (starszych nie znamy) z ostateczną z 1909 roku oraz z realizacją. W ciągu pięciu lat Odrzywolski wyeliminował najbardziej rzucające się w oczy tradycje historyzmu: schodkowe szczyty, krenelaże, loggie arkadowe, odniesienia do gotyku i renesansu. Zapewne już w tych odniesieniach – tak charakterystycznych dla jego działalności z końca XIX wieku – widział cechy „rodzime", jakże odmiennie interpretowane w siedzibie Towarzystwa Technicznego. W kompleksie Szkoły Przemysłowej „rodzimość" przejawiła się w motywach ludowych, rozumianych raczej jako detal niż zasady kompozycyjne, aczkolwiek do tych ostatnich odnieść można bramę na osi głównego gmachu (przewidzianą tu już w 1904 roku), element przeszkadzający w odbiorze fasady, lecz nawiązujący do rozplanowania podhalańskiej zagrody. W projekcie z 1909 roku liczba motywów ludowych zdecydowanie wzrosła. Miejsce loggii i krenelaży w zwieńczeniach bocznych skrzydeł zastąpiły „wachlarze", które zdają się nawiązywać do góralskich łyżników i spinek, a więc do motywów gromadzonych przez Władysława Matlakowskiego[127]. Należy podkreślić, że motywy zakopiańskie pojawiały się też w innych, ówczesnych dziełach Odrzywolskiego (np. motyw spinki góralskiej akcentujący oś fryzu w fasadzie domu przy ulicy Piłsudskiego 36).

Akcentowanie „narodowej" formy detalu nie przeszkadzało Odrzywolskiemu zaprojektować w fasadzie wielkiego, dwugłowego orła austriackiego[128], który – jako dominujący

[119] Solewski R.: *Matnia*…, s. 96.

[120] Dobrowolski T.: *Sztuka Młodej Polski*…, s. 74, 75.

[121] Górska H.: *Działalność architektoniczna*…, s. 242.

[122] *Ibidem*, s. 245; Olszewski A.K.: *Nowa forma*…, s. 44.

[123] Beiersdorf Z., Purchla J.: *Dom Pod Globusem – dawna siedziba krakowskiej Izby Handlowej i Przemysłowej*. Kraków 1997, s. 134, 135.

[124] Gutowski M.: *Architektura szkół średnich w Polsce w okresie zaborów*. „Politechnika Białostocka. Rozprawy Naukowe" 1991, nr 5, s. 111–115.

[125] Autorska charakterystyka projektu została opublikowana przez Sławomira Odrzywolskiego w: „Czasopismo Techniczne" 1891, t. 5, z. 4, s. 41, 42. Zob. też: Świstak Z.: *Kaplica gimnazjalna w Jaśle. Z dziejów kościoła i parafii pod wezwaniem św. Stanisława BM*. Jasło 1992, s. 8, 9.

[126] Chojecka E.: *Miasto*…, s. 96, 97.

[127] Odrzywolski – znając Matlakowskiego osobiście – zapewne zapoznał się z materiałami, które opublikowane zostały później w pracy o zdobnictwie (por. Matlakowski W.: *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu*, Warszawa 1915, zwłaszcza tabl.: XIX/3, XXII/3a, XXV, XXX/1a, LII, LIII). Zob. też: Matlakowski W.: *Budownictwo ludowe na Podhalu*. Kraków 1892.

[128] Akcenty tego rodzaju były w państwowych szkołach obligatoryjne. Już 14 stycznia 1911 r., gdy trwała jeszcze budowa, Rada Szkolna Krajowa zaznaczyła, że „należy włączyć do programu portrety Najjaśniejszego Pana, które mają być umieszczone w salach naukowych", APKr, sygn. SPK 62.

element plastyczny – miał być umieszczony w szczycie centralnego ryzalitu. W ostatecznej realizacji orła przesunięto w miejsce mniej eksponowane, do zwieńczenia parterowej przybudówki – portyku przed fasadą. W okresie międzywojennym akcent ten został usunięty.

Zmiana dokonana – już w trakcie budowy – w dekoracji głównego szczytu, dotyczyła też ornamentacji. Zamiast swobodnie traktowanych motywów liściastych przewidzianych w projekcie z 1909 roku zastosowano tu motywy roślinne opracowane płaszczyznowo, jakby w nawiązaniu do góralskich ornamentów wycinanych w desce, a jednocześnie w nawiązaniu do podobnych motywów ornamentalnych wprowadzonych przez Odrzywolskiego we wnętrzu katedry (por. kraty w arkadach nad nagrobkiem Władysława Łokietka, 1900; rzeźbione fryzy roślinne i kraty wieńczące ścianki między obejściem a prezbiterium, 1901; krata w wejściu do kaplicy biskupa Maciejowskiego, 1908)[129].

Dla architektury krakowskiej przełomu stuleci XIX i XX istotnym elementem jest problematyka urbanistyczna. Jak wynika z projektu z 1904 roku, Odrzywolski widział kompozycję zespołu jako symetryczną, z gmachem głównym – dominantą – akcentującym oś założenia, ukierunkowaną prostopadle do późniejszej nieco osi Alei Trzech Wieszczów; całość stworzyła precedens dla sposobu kształtowania architektury monumentalnej przy tej nowoczesnej arterii. Zmiany koncepcji urbanistycznych następujące po parcelacji terenów pofortecznych, przy zrozumiałym dążeniu Szkoły do pozyskania jak najobszerniejszego terenu i narzucanym „odgórnie" ograniczaniu kosztów, to czynniki, które doprowadziły do pewnej przypadkowości w rozplanowaniu zespołu. Wbrew wspomnianym, pierwotnym założeniom, wobec poszerzenia terenu ku północy (w związku z „przesunięciem" przedłużenia ulicy Krupniczej), nie udało się utrzymać symetrycznej kompozycji, zakłóconej wtórną lokalizacją budynku laboratorium chemicznego.

Ograniczenia finansowe miały negatywny wpływ także na poziom artystyczny wyposażenia. W zestawieniu z innymi reprezentacyjnymi gmachami krakowskimi z początku XX wieku, prezentującymi w swych wnętrzach charakterystyczną dla epoki jedność architektury, sztuk plastycznych i rzemiosła artystycznego, wystrój wnętrz Szkoły Przemysłowej przedstawiał się nader skromnie, aczkolwiek po późniejszych zniszczeniach jego pierwotny charakter nie jest w pełni znany. Zachowały się architektoniczne rozwiązania obu głównych klatek schodowych z kutymi balustradami, płycinowa stolarka drzwiowa o drobnych, wielokwaterowych podziałach, zróżnicowana stolarka okienna, skromne, ceramiczne posadzki o wiśniowej barwie. Niezachowany wystrój wnętrz – projektowany przez artystów wysokiej klasy, a zarazem tutejszych profesorów, Antoniego Procajłowicza i może przez Jana Bukowskiego[130] – był ograniczony do kilku ważniejszych pomieszczeń w gmachu głównym.

Zespół budynków Szkoły Przemysłowej, a zwłaszcza gmach główny, jest znaczącym dziełem w dorobku Sławomira Odrzywolskiego, możnaby rzec syntezą jego osiągnięć w dobie Młodej Polski. Rangę tej realizacji w pejzażu architektonicznym Krakowa podkreśla jej charakter precedensowy dla późniejszego zagospodarowywania ciągu Alei Trzech Wieszczów przez monumentalną architekturę.

The Industrial School in Kraków: The Origins of the Institution and the History of the Facilities

The article is based on archival resources which have not been utilized thoroughly to date. The origins of vocational education in Kraków date back to the establishment of the Technical Institute (funded in 1834 with the means bequeathed by Szczepan Humbert in his testament from 1827) as a response to the European tendency in that respect: in Berlin, a building college had been set up in 1799 and the Industrial Institute in 1821; technical schools had been established in 1806 in Prague and in 1815 in Vienna; in 1829, a polytechnic institute had been started in Warsaw; in 1843, the Technical Academy was founded in Lwów. Originally the Institute was seated in the building of the hitherto St Barbara High School at 3 Mały Rynek. In 1835 the Institute was moved to the building at 20 Gołębia St. In 1846, with the fall of the Free City of Kraków, the Institute was taken over by Austrian authorities; as the only technical school with Polish as the language of instruction in Galicia (and across the then partitioned Polish territories), at that time the Institute enjoyed unparalleled popularity. On the eve of the period of Galician autonomy the Institute was converted into the Polytechnic School (1868), and in 1876 into the Imperial and Royal (that is Austro-Hungarian) Industrial Institute (as one of ten in its category across the Austro-Hungarian Monarchy), while the Technical Institute was then liquidated. In 1882 the Industrial Institute was reorganized into the Imperial and Royal Technical and Industrial Academy which consisted of three faculties, or vocational schools: of building, of mechanical engineering, and of technical chem-

[129] *Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 4. Miasto Kraków. Cz. 1. Wawel*. Red. J. Szablowski. Warszawa 1965, s. 63, 70, 100; *PSB*: Sławomir Odrzywolski…, s. 568.

[130] Jan Bukowski zatrudniony został na stanowisko „nauczyciela zawodowych rysunków zdobniczych, malarstwa dekoracyjnego i ornamentalnych form dekoracyjnych" 14 lipca 1913 r. Kontrkandydatami byli wówczas m.in. Tytus Czyżewski i Władysław Skoczylas, APKr, sygn. SPK 66.

istry. The Academy offered education for low-ranking and secondary-level construction personnel; the architects had to supplement their knowledge elsewhere, such as at the polytechnics in Lwów and Vienna. In 1887 the Imperial and Royal Academy was converted into the Imperial and Royal National Industrial College (ck Państwowa Wyższa Szkoła Przemysłowa) with a corresponding structure; in the school year of 1890/1891, the institution was expanded to include the Arts and Crafts Industry School. Despite the high educational standard represented by its teaching personnel (including such architects as Feliks Księżarski, Filip Pokutyński, Sławomir Odrzywolski, Jan Zawiejski, Władysław Ekielski, Józef Pokutyński, and in the early 20th century also the artists Antoni Procajłowicz and Jan Bukowski), the College shared the fate of its predecessors and never amounted to the status of a technical university. Kraków architects smarted from the lack of such an institution in the city; its equivalent emerged only in the early 20th century as the Faculty of Architecture at the Academy of Fine Arts.

As a consequence of permanently expanding the scope of education at the College, towards the end of the 19th century its facilities were no longer sufficient to meet the current requirements. Endeavours at building a modern school complex were made by Juliusz Rotter, the principal in the years 1889–1906, and Sławomir Odrzywolski, head of the faculty of building since the school year of 1879/1880, who pointed to inadequate space for the College in his publication concerning industrial education in the Monarchy (1885). As a result, in 1893 the then Denominations and Public Enlightenment Minister in Vienna authorized plenipotentiary authorities in Lwów to launch preparatory works for erecting new buildings, and the latter drew up a general plan for a complex comprising three edifices. In the following year, the location for the new facilities was designated on the area of Austrian fortifications earmarked for demolition, which was handed over to the College by municipal authorities. In 1897, having familiarized himself with architectural solutions applied to the industrial school facilities in Berlin, Prague and Liberec, Odrzywolski signed on 15 November the "sketches for the construction of the edifices," which have not survived but can be reconstructed in general on the basis of subsequent correspondence. The complex was to consist of three buildings: a central facility, a chemical laboratory, and mechanical workshops. Except for minor particulars concerning the location, larger size of the main building, and historicized details (some notion of that solution can be gained from the school edifices designed at that time by Odrzywolski for Biała near Bielsko), the design corresponded to the successive versions of the complex, including the one that was eventually implemented. Still, the documentation was disputed by the government in Vienna due to the high cost of the project; the successive cost-cutting versions prepared by Odrzywolski in 1902 and 1903 (which have not survived either) met with the same response from the authorities. The "Project IV," yet another design, known in part from the publication in the *Przegląd Techniczny* [Technical Review], emerged in early 1904. It bears a number of characteristics of the final design as well as many distinct features, apparently patterned after the earlier versions. Art Nouveau elements can be found in the elevations, constituting a staging post between the historicizing design of the original versions and the final version, dated by Odrzywolski in July 1909.

The construction of the school complex (the main edifice was built in the years 1908–1912, while the chemical laboratory a year later) was linked with the concept behind the urban development of Aleje Trzech Wieszczów (Three Bards Avenues), built in place of an Austrian fortification embankment and being one of the key components of the urban layout of Greater Kraków. Despite the concern of the government in Vienna over reducing the costs, the latter actually turned out to be higher than expected. Presented with faits accomplis, the Ministry of Denominations and Public Enlightenment could do nothing but complain about the "exceptional increase of the costs." The construction works were organized by the Building Committee headed by district governor (*starosta*). The Building Board was the executive body, in which the dominant figure was architect Zbigniew Odrzywolski, Sławomir's nephew and disciple. Some of the interiors (whose modesty was determined by the cost-cutting policy) were designed by Antoni Procajłowicz. The building of the mechanical workshops was erected only in the years 1913–1916/1917; it had not been included in the project prepared in July 1909. Supposedly not signed by Odrzywolski because of his retirement and, consequently, limited availability, the workshops facility design implemented in 1913 was developed on the basis of the earlier versions characterized by historicizing components with involvement from the then head of the mechanical and building faculty Edward Herzberg.

Mostly occupied by the army since to the outbreak of World War I, the school facilities were used for what they were intended only in the school year of 1913/1914. Fully settled in the new complex since 1921, after an overhaul, in the inter-war period the National Industrial School (Państwowa Szkoła Przemysłowa) was a perfectly managed institution. Among its major investments was extending the mechanical workshops (the project was prepared in 1925 by Artur Romanowski, an employee at the School) as well as making higher and altering the lab facility (the project has not survived). The Nazi occupation brought about destruction to the equipment; at that time the complex housed various institutions, such as the German police headquarters, based in the laboratory building. After the Germans had been driven from the building, the school was reopened already in January in 1945. The works carried out after the war have not changed the character of the facilities. Funded and supervised by the Public Committee for the Renovation of Kraków Monuments, the conservation project has been under way since 1995, gradually exposing substantial historic qualities of the buildings, the complex itself holding an outstanding position in Sławomir Odrzywolski's output and in the history of architecture in Kraków in the period of Young Poland, as well as in the history of education.